

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΚΡΙΣΙΣ ΤΟΥ 1875-8

Τὸ θέρος τοῦ 1875 ἀποστασία ἔν τινι ἀφανεῖ χωρίῳ τῆς Ἑρζεγοβίνης, κριθεῖσα ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ὡς οὕσα ἀπλῶς «ἐσωτερικὴ ὑπόθεσις τῆς Τουρκίας», ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ κινήματος, ὅπερ, διαδοθὲν ἀνά σύμπασαν τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου, περιέπλεξε τρία τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὴν Ῥωσίαν εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Τουρκίαν, καὶ ἀπέληξεν εἰς τὸ σπουδαιότατον τῶν συνεδρίων τῶν ἐπιχειρησάντων ποτὲ τὴν καθησύχασιν τῶν πραγμάτων ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ. Ἐξαιρουμένης τῆς ἀποστασίας τῶν ὀρεισιβίων κατοίκων τοῦ Κριβοσχίγε, ὀρεινοῦ διαμερίσματος ὑπερθεν τοῦ Ῥιζάνου παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Καττάρου, ἀρνηθέντων τῷ 1869 νὰ ὑπηρετήσωσιν ἐν τῷ αὐστριακῷ στρατῷ, ἡ γωνία ἐκείνη τοῦ νοτίου σλαβικοῦ κόσμου δὲν εἶχεν ἐλκύσει τὴν προσοχὴν τῶν διπλωματῶν ἀπὸ τῆς ἑρζεγοβινιακῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ τοῦ ἐντεῦθεν ἀπορρεύσαντος μεταξὺ Μαυροβουνίου καὶ Τουρκίας πολέμου. Παρὰ τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἔκκλησιν πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης οἱ κάτοικοι τοῦ Κριβοσχίγε δὲν εὔρον συμμαχοὺς, ἀλλ' οὐχ ἤττον ἐξήγειραν τὴν κατάπληξιν τῆς Εὐρώπης διὰ τοῦ σθένους τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν πρὸς τὸν στρατὸν δυνάμεως πρωτεύουσης. Ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος, φοβούμενος μὴ προσκόψῃ πρὸς τὸν μέγαν αὐτοῦ γείτονα, εἶχε τότε τηρήσει αὐστηρὰν οὐδετερότητα. Πρὸς δὲ τούτοις μετὰ τρία ἔτη διὰ τῆς διπλωματικῆς αὐτοῦ περινοίας ἐξωμάλυνε συνοριακὸν ἐπεισόδιον ἐν Κολασίν μεταξὺ τῶν φιλοπολέμων αὐτοῦ ὑπηκόων καὶ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ, καίτοι ἡ Ἑρζεγοβίνη ἔμεινεν ἡσυχος, οἱ Χριστιανοὶ πολλῶ ἀπείχον τοῦ νὰ εἶνε εὐχαριστημένοι. Ἡ κρητικὴ ἐπανάστασις τοῦ 1866-9 εἶχε παράσχει παράδειγμα, ὅπερ εἶχον πάντοτε ὑπ' ὄψιν, ἐπειδὴ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τῶν δύο χωρῶν δὲν ἦτο ἀνομοία. Ἐν ἀμφοτέραις δὲν ὑπῆρχον κατ' οὐσίαν Τούρκοι, ἐξαιρουμένων τῶν ὑπαλλήλων τῶν ἀποστελλομένων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ συνήθως ἀντικαθιστα-

μένων πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ μάθῃσιν τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ ἢ νὰ μελετήσῃσιν τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ. Ἐν ἀμφοτέροις οἱ ἐπιχώριοι Μωαμεθανοὶ δυνάσται ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν καὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν τῶν χριστιανικῶν αὐτῶν θυμάτων. Οἱ Χριστιανοὶ ἐλάχιστα μόνον εἶχον καρπωθῆ ἔκ τῆς ῥητῆς δηλώσεως περὶ ἰσότητος ἐνώπιον τοῦ νόμου τῆς ἐπιδεικτικώτατα γενομένης ὑπὸ τοῦ Ἀβδουλ Μετζίτ. Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ θεωρία, οἱ Χριστιανοὶ τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, οἵτινες ἀπετέλουν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν διοίκησιν, ἀπεκλείοντο ἐν τῇ πράξει ἀπὸ τοῦ νὰ παρέχῃσιν μαρτυρίας ἐν τοῖς ἀνωτέροις δικαστηρίοις, καὶ μόνον διὰ μεγίστων δώρων κατώρθονον νὰ εὔρωσι τὸ δίκαιον αὐτῶν ὡς ἀντίδικοι ὀπαδῶν τῆς κρατούσης θρησκείας. «Ἄπασαι αἱ ἐπαρχικαὶ ἀρχαὶ πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων, ἔγραφον ὁ Ἄγγλος πρόξενος ἔτη τινὰ πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, ἐνεργοῦσι συμφώνως πρὸς τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν συμφέροντος», καὶ προσέθετε τὴν χαρακτηριστικὴν πρόρρησιν, καθ' ἣν ἄνευ ἰσχυρᾶς τινος ἐπεμβάσεως ἐν τῇ Βοσνίᾳ καὶ τῇ Ἑρζεγοβίνῃ θὰ συμβῶσι σκηναὶ ὅμοιαι πρὸς ἐκείνας, αἵτινες ἐπ' ἐσχάτων εἶχον καταπλήξει τὴν Εὐρώπην ἐν Συρίᾳ. Ἐν μὲν τῇ διοικήσει δὲν ἐγίνετο χρῆσις Χριστιανῶν, ἡ δὲ ἀστυνομία ἐξηγόραζε τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ εἰσέπραττε τὰ οὕτως ἐξοδευόμενα, ἐκπιέζουσα διὰ τῆς βίας χρήματα παρ' ἐκείνων, οὓς ὑπετίθετο ὅτι ὄφειλε νὰ ὑπερασπίσῃ· τὸ χεῖριστον δὲ πάντων, τοιαῦται ἦσαν αἱ πιέσεις τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων, ὥστε ὁ χωρικὸς μετὰ τὴν πληρωμὴν πάντων τῶν ἀπαιτουμένων χρημάτων σπανίως διέσωζε δι' ἑαυτὸν πλεόν τοῦ ἑνὸς τρίτου τῆς συγκομιδῆς.

Ὁ θερισμὸς τοῦ 1874 εἶχεν ὑπάρξει πολὺ κακὸς, ἀλλ' οὐχ ἦττον οἱ εἰσπράκτορες δὲν ἠλάττωσαν ἕνεκα τούτου τοῦ λόγου τὰς ἀπαιτήσεις αὐτῶν· τὰ ὀλίγα σπαρτὰ, ὅσα εἶχον συγκομισθῆ ἔκ τῶν πρασίνων ὁάσεων ἐπὶ τοῦ πετρώδους ὄροπέδιου τῆς Νεβεσίγγιε, χωρίου ἀπέχοντος περὶ τὰ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ χιλιόμετρα τοῦ Μοστάρ, ἔκειντο σεσηπότα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐπειδὴ οἱ ἀγρόται δὲν ἠδύναντο νὰ ἐναποθηκεύσωσιν αὐτὰ εἰς τοὺς σιτοβολῶνας πρὶν ἢ φορολογήσωσιν αὐτὰ οἱ νωθοὶ ἐκμισθωταὶ τῶν φόρων, εἰς Χριστιανὸς καὶ δύο Μωαμεθανοί. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ τύχῃσιν ἀναθεωρήσεως τῆς βραδείας ἐκείνης καὶ ὑπερβολικῆς φορολογήσεως, ἑκατὸν ἐξήκοντα καὶ τέσσαρες κάτοικοι ἔφυγον εἰς τὸ Μαυροβούνιον τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1875, οὐδ' ἐπέστρεψαν ἐκεῖθεν ἐπὶ τινὰς μῆνας. Ἐν

τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ δύο γεγονότα ἐξηρέθισαν τὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν. Καὶ ἡ μὲν σφαγὴ στίφους Μαυροβουνίων ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Ποδγορίτση τὸν Ὀκτώβριον 1874 εἶχε προκαλέσει τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ ἡγεμόνος Νικολάου, πρὸς ὃν οἱ ὀρθόδοξοι Σέρβοι τῶν μεθορίων τῆς Ἑρζεγοβίνης ἀπέβλεπον ὡς πρὸς ἴδιον ἑαυτῶν ἔθνικὸν πρόμαχον· ἡ δ' εἰς τὴν Δαλματίαν τὸ ἔαρ τοῦ 1875 ἐπίσκεψις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας ἐνεθάρρυνε τὸν καθολικὸν κληρὸν, ὅστις ἀπὸ μακροῦ ἀνέμενε βοήθειαν παρὰ τῆς δυνάμεως ταύτης, καὶ πιεζόμενοι ὑπήκοοι τῶν Τούρκων ὑπέβαλον εἰς τὸν ἰσχυρὸν κυρίαρχον τῶν Δαλματῶν ὁμοφύλων τὰς προσδοκίας αὐτῶν καὶ τὰς εὐχάς. Οὕτως ἐξέγερσις, ἣς ἡ ἀρχὴ ἔπρεπε νὰποδοθῆ εἰς διεθνῆ κακοδιοικησίαν, ἔτυχεν ὡς ἔκ τῶν περιστάσεων ἐνθαρρύνσεως ὑπὸ δύο γειτόνων κρατῶν. Βλέπων δ' ὁ ἡγεμὸν Νικόλαος, ὅτι ἡ διατροφή τῶν ἐκ τῆς Νεβεσίγγιε προσφύγων ἐβάρυνε τὸ ἀνεπαρκὲς αὐτοῦ ταμεῖον, κατώρθωσε νὰ τύχῃ χάριν αὐτῶν τῆς ἀδείας ὅπως ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς πατρίους οἰκίας, ὧν ἔνιαι εἶχον πυρποληθῆ. Βία δ' εἶχεν ἐπακολουθήσει εἰς βίαν, ἕως τῆ 19 Ἰουνίου ἡ Νεβεσίγγιε ἐπανεστάτησεν, ἀρνούμενη τὴν τε πληρωμὴν φόρων καὶ τὴν εἰς τὴν κόμην ἀποδοχὴν ἀστυνομικῶν φρουρῶν. Ἀφ' οὗ δὲ δύο Τούρκοι ἀπεσταλμένοι ἀπέτυχον νὰ εἰρηνεύσωσι τοὺς ἐπαναστάτας, ἐστάλησαν οἱ πρόξενοι τῶν δυνάμεων, ὅπως ἀποδοκιμάσωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἀρνούμενοι πᾶσαν ἐνεργὸν συμπάθειαν, καὶ ὁ Σερβὲρ πασσᾶς, ὅστις εἶχε σταλῆ εἰς τὴν Κρήτην μεθ' ὁμοίας ἐντολῆς, ἐπετράπη «τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν καταχρήσεων».

Καὶ αἱ μὲν ἀποστολαὶ αὗται ἀπέτυχον ὁμοίως, ἐπειδὴ οἱ Χριστιανοὶ, πολλάκις ἐξαπατηθέντες, δὲν ἐνεπιστεύοντο εἰς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' οἱ ἐπαναστάται ὑπέβαλον εἰς τοὺς προξένους ὑπόμνημα περὶ τῶν ἰδίων δεινῶν. Καὶ δὴ παρεπονοῦντο, ὅτι ἡ ἀρχαία δεκάτη ἐπὶ τῶν σιτηρῶν, τοῦ καπνοῦ, τῶν λαχανικῶν, τῶν ὀπωρῶν καὶ τοῦ χόρτου εἶχεν αὐξηθῆ εἰς δώδεκα καὶ ἡμισυ ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν, πράγματι δὲ εἶχεν ἀποθῆ ἔτι μείζων. Τοῦτο δὲ διότι οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων συνείθιζον νὰ ζῶσιν ἱκανὰς ἡμέρας δαπάναις τῶν χωρικῶν καθ' ὃν χρόνον οὗτοι δὲν ἠδύναντο νὰ θίξωσι τὰ προϊόντα τῶν ἰδίων ἀγρῶν μέχρι τῆς πληρωμῆς τοῦ φόρου. Ὁ δὲ καπνὸς καὶ τὸ γλεῦκος ὑπέκειντο καὶ εἰς ἄλλον δασμὸν· ἕκαστος ἄρρην Χριστιανὸς ὄφειλε νὰ πληρόνη ἐνιαυσίως τριάκοντα γρόσια ὡς κεφαλικὸν φόρον ἐπὶ ἐξαιρέσει ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· προσ-

ετέθησαν δὲ καὶ φόροι ἐπὶ τῶν γαιῶν, τῶν οἰκιῶν, τῶν βοσκῶν, τῶν μικρῶν ζώων, τῶν χοίρων καὶ τῶν μελισσῶνων. Ἐπι δ' ἐπαχθέστερα ἀπέβησαν τὰ βάρη τῶν χωρικῶν ἔνεκα καταναγκαστικῶν ἔργων κατὰ τὰς ὁδοὺς καὶ ἔνεκεν ἐπιτάξεων χάριν τῆς μεταβιβάσεως τοῦ στρατοῦ. Πλὴν δὲ τῶν παραπόνων τούτων ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῆς οἱ Χριστιανοὶ παρεπονούντο ἐπὶ τῷ τιμαριωτισμῷ τῶν γαιοκτημόνων ἢ ἀγάδων, τῶν πλείστων ὄντων Σέρβων Μωαμεθανῶν, μεταστάντων εἰς τὸν ἰσλαμισμόν μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ βοσνιακοῦ βασιλείου τῷ 1463 καὶ τοῦ δουκάτου (Herzogstum) τοῦ Ἀγίου Σάββα, ὁποῦθεν προῆλθε τὸ ὄνομα τῆς Ἑρζεγοβίνης, μετὰ εἴκοσιν ἔτη. Οἱ γαιοκτήμονες οὗτοι μετεχειρίζοντο τοὺς Χριστιανούς αὐτῶν μισθωτὰς ἢ Kmets ὡς δούλους καὶ ἐξεπέριζον παρὰ τῶν μετὰ μόχθου γεωργούντων τὴν λιθώδη Ἑρζεγοβίνην τὸ ἐν τέταρτον τῶν προϊόντων αὐτῶν, ἐν ζῶον ἐνιαυσίως ἐκ τοῦ ποιμνίου, μεγάλην δόσιν ἀμίσθου ἐργασίας καὶ ἀπλήρωτον διατροφὴν, ὅτε διέτριβον ἐν ταῖς καλύβαις τῶν χωρικῶν. Οὕτω μεταξὺ τοῦ σουλτανικοῦ φορολόγου καὶ τοῦ ἐπιχωρίου ἀγᾶ ἢ τύχη τῶν Χριστιανῶν ἦτο ἀφόρητος. Ἐνώπιον δὲ τοῦ νόμου ὁ Χριστιανὸς εὐρίσκειτο πάντοτ' ἐν κατωτέρα μοίρᾳ· οἱ κύριοι λειτουργοὶ ἦσαν Τοῦρκοι, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν τὸν Σέρβον· ἡ γλῶσσα τῶν δικαστηρίων ἦτο ἡ τουρκικὴ, ἣν οὗτος δὲν ἐνόει· διὰ βραχέων δὲ οἱ ὑποβαλόντες εἰς τοὺς προξένους τὸ ὑπόμνημα ἀνεκεφαλαίονον τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰς τὴν ῥῆσιν, ὅτι δὲν εἶχον «ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς ἢ περιουσίας». Ἄλλ' οὐχ ἦττον κατὰ τὸ στάδιον τοῦτο τῆς ἐπαναστάσεως ἤθελον ἀκόμη νὰ ἐξακολουθήσωσι μένοντες ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου, καὶ κατ' ἐξαίρεσιν τῶν οἰκούντων τὰ διαμερίσματα τὰ πλησίον τῶν συνόρων δὲν ἐπεθύμουν ἔνωσιν μετὰ τοῦ Μαυροβουνίου. Ἐζήτουν γαίας ἐν τινι ξένη χώρᾳ, εἰς ἣν νὰ δυνηθῶσι νὰ μεταναστεύσωσιν, ἢ αὐτονομίαν ὑπὸ ξένον Χριστιανὸν ἡγεμόνα ἢ ἄλλως ξένην κατοχήν, ἕως ἀποδοθῆ εἰς αὐτοὺς δικαιοσύνη, ἐπειδὴ τουρκικαὶ μεταρρυθμίσεις ἄνευ τῆς ἐπεμβάσεως τῆς Εὐρώπης, ἐγγυωμένης τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, εἶχον ἐξελεγχθῆ μὴ ἔχουσαι ἀξίαν. Οὕτω τὸ καθ' ἀρχὰς, ἀκριβῶς ὡς ἐν Σερβίᾳ τῷ 1804, ἡ ἐπανάστασις δὲν ἐστρέφετο ἐναντίον τοῦ σουλτάνου, ἀλλ' ἐναντίον τῶν ἐπιτοπιῶν ἀρχῶν, αἵτινες διώκουν κακῶς ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐπιχωρίων Μωαμεθανῶν γαιοκτημόνων, παρ' οἷς ἡ ὑπεροψία τοῦ γένους συνεδυάζετο πρὸς τὴν ἰταμότητα τοῦ ἐξωμότου.

Ἡ ἐπανάστασις διεδόθη εἰς ἔκτασιν τοιαύτην, ὥστε σοβαρῶς ἀνησύχησε τοὺς πολιτευτὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ κάτοικοι τῆς Κριβοσχίγιε, οἵτινες εἶχον πατάξει τοὺς Αὐστριακοὺς τῷ 1869, διέβησαν ὀρμητικοὶ τὸν Δούναβιν. Τῇ 3 Αὐγούστου 1875 ὁμοιον κίνημα, προελθὸν ἐπ' ἴσης ἐκ τῶν πιέσεων τῶν φορολόγων, εἶχεν ἀρχίσει εἰς τὸ Κοζαράτς πλησίον τοῦ Πριγιεδόρ ἐν τῇ βορειοδυτικῇ Βοσνίᾳ, ὅπου οἱ ὄπαδοὶ τῶν δύο θρησκείων εἶχον ζήσει ἀρμονικώτερον ἢ ἐν τῇ Ἑρζεγοβίνῃ. Ἡ δὲ βοσνιακὴ αὕτη ἐπανάστασις ταχέως ἐπεξετάθη ἀνατολικῶς πρὸς τὸ Brod καὶ τὸ Δερβέντ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὸ πλῆθος τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐλαττωθὲν ἐπαισθητῶς πρὸ τῆς ἐκρηξέως τῆς ἐπαναστάσεως ἐν τῇ Ἑρζεγοβίνῃ, ἦτο ἀπησχολημένον εἰς ἀγῶνας ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ. Κατ' ἀκολουθίαν οἱ ἐπιχώριοι Μωαμεθανοὶ ἀνέλαβον τὴν διοίκησιν τῶν πραγμάτων τῆς χώρας, καὶ ἐν Βοσνίᾳ διεξήχθη λυσσώδης ἐμφύλιος πόλεμος, ἐν ᾧ οἱ μαχόμενοι ἀνῆκον εἰς τὴν αὐτὴν φυλὴν καὶ ἐλάλουν τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, διέφερον δὲ μόνον κατὰ τὴν θρησκείαν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ θέατρον τοῦ ἀγῶνος τούτου εὐρίσκειτο πλησίον τῶν συνόρων τῆς δυαδικῆς μοναρχίας, οἱ Σλάβοι τῆς Οὐγγαρίας ἠδυνήθησαν νὰ βοηθήσωσι τοὺς ἐν Βοσνίᾳ ἀδελφοὺς, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου οἱ ἐπαναστάται τῆς Ἑρζεγοβίνης ἔστησαν τὸ στρατηγεῖον αὐτῶν ἐν ἀρχαίᾳ μονῇ, ἀπεχούση τρεῖς περίπου ὥρας ἀπὸ τῆς Ραγούζης, ὅπου κατέφυγον οἱ ἐπιζήσαντες ἐκ τῆς σφαγῆς, ἐπεκταθείσης καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ γειτονικῇ πεδιάδι τοῦ Ποπόβου καθολικοὺς, καὶ ὅπου οἱ Χριστιανοὶ μαχηταὶ ἔτυχον συμπαθείας καὶ βοηθειῶν. Ἐπιτροπεία διανεμούσα βοηθήματα ἠδρευεν ἐν Καστελνουόβω, παρὰ τὸν κόλπον τοῦ Κατάρου, καὶ ὅπλα ἀπεβιδάσθησαν εἰς τὴν Σουτορίαν. Τὸ στενὸν τῆς Μουρατοβίτσας ἀπέβη ὁ Μαραθὼν τῆς Ἑρζεγοβίνης, ὅπου ἐπιχώριος ἀρχηγὸς, ὁ Λάζαρος Σοτσιίτσας, ἀπώθησε τὸν τουρκικὸν στρατὸν μετ' ἐπιφανοῦς ἐπιτυχίας. Τῇ δὲ 30 Νοεμβρίου ὁ σουλτάνος ἐξέδωκε νέον φερμάνιον, συμπληροῦν τὸ Χάττι-χουμαγιὸν τοῦ 1856 καὶ ὑπισχνούμενον διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις. Ἄλλὰ, καθ' ἃ ἀπεφάνθη ὁ κόμισ Ἀνδράσης, ὁ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἐν τῇ ἀνακοινώσει, ἣν συνέταξε τῇ 18 Δεκεμβρίου, αἱ τουρκικαὶ μεταρρυθμίσεις ἦσαν ἀόριστοι καὶ ἐλλιπεῖς, ἐν ᾧ τὰ τουρκικὰ ὅπλα εἶχον ἐξελεγχθῆ ἀνεπιτυχῆ. «Δὲν ὑπῆρχε, καθ' ἃ ἔγραφε, διαμέρισμα τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, ἐν ᾧ ὁ μεταξὺ τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς ἡμισελήνου ὑφιστάμενος ἀνταγωνισμὸς προσλαμ-

βάνει τοσοῦτον ὄξυν χαρακτήρα». Διὸ προέτεινε τὴν ἄμεσον κατάργησιν τῆς μισθώσεως τῶν φόρων, τὴν ἐξόδουσιν τοῦ ποσοῦ τοῦ δι' ἁμέσων φόρων εἰσπραττομένου ἐν τῇ χώρᾳ, ἀνεξιθρησκείαν, εἰδικὴν ἐπιτροπέαν Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ χάριν ἐπιβλέψεως τῶν μεταρρυθμίσεων καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν κατὰ τοὺς ἀγροτικῶν πληθυσμῶν. Ὁ λόρδος Δέρβυ, ὢν τότε ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, ὑπεστήριξεν ἀπάσας τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ ἡ Πύλη παρεδέχθη πάντα πλὴν τοῦ δευτέρου ἄρθρου. Ἄλλ'

Ἀνδράσσης.

οὔτε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀνδράσσης, οὔτε ἡ συνέντευξις τοῦ βαρῶνου Ῥόδιτς, τοῦ Σλάβου διοικητοῦ τῆς Δαλματίας, μετὰ τῶν ἐν τῇ Σουτορίνα ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν, οὐδὲ καὶ τὸ ἐν Βερολίνφ συνταχθὲν ὑπόμνημα τῶν τριῶν αὐτοκρατορικῶν κυβερνήσεων ἴσχυσε νὰ κατευνάσῃ τὴν ἐπανάστασιν. Προέτεινον δὲ οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν αὐτοκρατόρων ἀνακωχὴν καὶ σύστασιν μικτῆς ἐπιτροπέας, καὶ προσέθετον, ὅτι ὄφειλε νὰ ἐπιτραπῇ εἰς τοὺς Χριστιανούς νὰ κρατήσωσι τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ νὰ συγκεντρωθῶσιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα. Ἀπέτυχε δὲ τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, διότι δὲν ὑπεστηρίχθη ὑπὸ τῆς φιλοτουρκου κυβερνήσεως τῆς Ἀγγλίας. Ἡ δὲ φυλάκισις τοῦ Λιουμιμπράτιτς, ἐνὸς τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἐπαναστατῶν, ὄντος ταραχοποιοῦ μᾶλλον ἢ ἡγέτου κλεφτοπολέμου, εἰς ἣν προέβησαν αἱ αὐστριακαὶ ἀρχαὶ ἐκ παραχωρήσεως πρὸς Οὐγγρους μισοῦντας τοὺς Σλάβους, δὲν ἠδυνήθη νὰ καταπνίξῃ κίνημα, οὗ αἱ δύο γείτονες ἡγεμονίαι τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου παρεσκευάζοντο νὰ δηλώσωσιν, ὅτι θὰ συμμετάσχωσιν.

Εὐθὺς δ' ἐξ ἀρχῆς ἠδύνατο νὰ προσδοκᾶται, ὅτι ἡ παράτασις

τῆς ἐπαναστάσεως ἔμελλε νὰ συμπαρασύρῃ τὰ δύο ἐκεῖνα κράτη. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν πράγματι οὐδέτερος τῶν ἡγεμόνων ἐκείνων ἐφοβεῖτο πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Ὁ Μιλᾶνος, ὅτε πρεσβεῖα τῆς σερβικῆς βουλῆς παρουσιασθεῖσα πρὸ αὐτοῦ ἐξέφρασεν ἐν τῇ προσφωνήσῃ αὐτῆς τὴν γνώμην, ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ μείνωσιν οἱ Σέρβοι ἀδιάφοροι πρὸς τὴν τύχην τῶν Βοσνίων καὶ Ἑρζεγοβινίων, ἀπήντησε διὰ τῆς παύσεως τοῦ Ῥίσιτς, τοῦ φιλοπολέμου αὐτοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ κυρίου ὑπερμάχου τῆς «μεγάλῃς σερβικῆς» ιδέας. Ἄλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας συνείδε μετ' οὐ πολὺ, ὅτι ὄφειλε νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν οὐ μόνον δύο ἐκτὸς τῆς Σερβίας εὐρισκομένους μνηστῆρας τοῦ κλονουμένου αὐτοῦ θρόνου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ τῇ Σερβίᾳ φιλοπόλεμον κόμμα. Ὁ Πέτρος Καραγεώργεβις, υἱὸς τοῦ ἐξορισθέντος ἡγεμόνος καὶ ἀνὴρ ἔχων πολὺ μεγαλειτέραν στρατιωτικὴν δεξιότητα τοῦ Μιλάνου, ἔθηκεν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Βοσνίων ἐπαναστατῶν τὴν πείραν αὐτοῦ τὴν κτηθεῖσαν κατὰ τὸν γαλλογερμανικὸν πόλεμον, καὶ διένειμε μετὰ τὰς φέροντας τὴν ἰδίαν εἰκόνα καὶ ἐπιγραφὴν ὑπαινισσομένην τὴν ἱστορικὴν πεδιάδα τοῦ Κοσσυφοπεδίου. Ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Μαυροβουνίου Νικόλαος, ἀνὴρ οἰονεὶ ἐκ γενετῆς ἡγέτης ἀνδρῶν, πρῶτον μὲν εἶχεν ἀποστείλει τὸν πανοῦργον γηραιὸν μαχητὴν Πέκον Παύλοβιτς, ὅπως καθησυχάσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, ἔπειτα δ' ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰποβῆ εἰς τῶν ἐνεργοτάτων αὐτῶν ἀρχηγῶν, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου παμπληθεῖς αὐτοῦ ὑπήκοοι διέβαινον τὰ σύνορα, ὀπόθεν αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ ἡγεμόνος διηύθυνεν ἐπιχειρήσεις. Διὰ ταῦτα ὁ Μιλᾶνος, στενοχωρηθεὶς ἐκ τῶν συγκρίσεων τῶν γενομένων μεταξὺ τῆς στάσεως αὐτοῦ καὶ τῆς τῶν δύο ἀντιζήλων, ἐκάλεσε καὶ πάλιν ὡς πρωθυπουργὸν τὸν Ῥίσιτς τὸ ἔαρ τοῦ 1876, καὶ ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Τσερνάιεφ, Ῥώσου στρατηγοῦ, ὅστις ἐνεφανίσθη ἐν Σερβίᾳ δῆθεν ὡς ἀνταποκριτῆς πανσλαβιστικοῦ φύλλου. Τοῦ δὲ Νικολάου τὸ πρῶτον ἐπὶ τούτοις διάβημα ὑπῆρξε τὸ νὰποστείλῃ εἰς τὸν λόρδον Δέρβυ ὑπόμνημα, ἐκθέτον τὴν «ἀφόρητον θέσιν», εἰς ἣν εἶχε περιστῆ ὡς ἐκ τῆς ἐπαναστάσεως· οὐδ' ἔγεινε δεκτὴ ἐγκαίρως πρὸς πρόληψιν πολέμου ἢ συμβουλή τοῦ Τσάρου καὶ τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως, ὅπως οἱ Τοῦρκοι καταπραῖνωσι τοὺς δύο Σέρβους ἡγεμόνας διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς μὲν τὸ Μαυροβούνιον λιμένος καὶ μικροῦ ἐδάφους, εἰς δὲ τὴν Σερβίαν τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ. Ὁ Ῥίσιτς ἀπήτησεν, ὅπως ἡ διοίκησις τῆς Βοσνίας, εὐρισκομένης ἔτι ἐν ἐπαναστά-

σει, ἐπιτραπῆ εἰς τὸν Μιλᾶνον ἀντὶ τακτοῦ φόρου, καὶ τῇ 18 Ἰουνίου ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας ἐξέδωκε διάγγελμα, ὅπερ, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν σερβικὸν λαὸν, μετὰ μνεΐαν τοῦ μεσαιωνικοῦ τσάρου Δουσαν καὶ τοῦ Μίλος, ἀνήγγελλεν, ὅτι ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο «ἐτοιμὸς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς τεταραγμένας ἐπαρχίας χάριν ἰδίας ἀμύνης». Τῇ δὲ 19 Ἰουνίου ἡ Σερβία καὶ τὴν ὑστεραίαν τὸ Μαυροβούνιον ἐκήρυξαν πόλεμον ἐναντίον τῆς Τουρκίας πρὸς βοήθειαν τῶν Σέρβων

ἀδελφῶν. Εἶχεν ἐπιστῆ τέλος ἡ ὥρα, καθ' ἣ ἀνεκοίνονεν ὁ Νικόλαος πρὸς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ, παλινορθώσεως τῆς σερβικῆς αὐτοκρατορίας, ἣτις εἶχε πέσει ἐπὶ τοῦ Μουράτ Α' καὶ ἔμελλε νὰ αναβιώσῃ ἐπὶ τοῦ Μουράτ Ε', ὅστις εἶχε πρὸ μικροῦ ἀναρρηθῆ ἐπὶ τοῦ αἰμοσταγοῦς τουρκικοῦ θρόνου.

Ἡ δὲ κατάστασις τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας τὸ θέρος τοῦ 1876 ἠδύνατο πράγματι νὰ δικαιολογήσῃ τὴν διάπυρον ῥητορείαν τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἡγεμονεύοντος τοῦ Μελανοῦ Ὕρου. Ἡ

ἐπανάστασις τῆς Ἐρζεγοβίνης οὐ μόνον εἶχεν ἐξεγείρει τὰς συμπαθείας τῶν δύο γειτόνων σερβικῶν κρατῶν, ἀλλὰ καὶ εἶχεν ἀναζωπυρήσει τὸ ἔθνικόν φρόνημα τῶν Βουλγάρων. Νέα ἐπαναστατικὴ ἐπιτροπεία εἶχεν ἰδρυθῆ ἐν Βουκουρεστίῳ, καὶ ἡ ἀποτυχία τοῦ Σταμπούλωφ, τοῦ μέλλοντος πρωθυπουργοῦ, καὶ τοῦ Στογιάνωφ, τοῦ μέλλοντος προέδρου τῆς *Σοβράνιε*, ὅπως συναθροίσωσι τοὺς χωρικοὺς περὶ τὰς σημαίας αὐτῶν ἐν Στάρα Ζαγορᾷ συνετέλεσε μᾶλλον εἰς τὸν διπλασιασμόν τοῦ ζήλου τῶν ἐνθέρμων πατριωτῶν. Τὸ Γιούργεβον ἀπέβη τὸ στρατηγεῖον αὐτῶν· διὰ νυκτῶν χειμερινῶν ἔμελλον νὰ

Μουράτ Ε'.

διαβῶσι τὸν πεπηγμένον Δούναβιν, προχωροῦντες πρὸς τὴν βουλγαρικὴν ὄχθην· ξύλινα πυροβόλα ἐκοιλάνθησαν ἐκ δένδρων κερασέας, καὶ συνέδριον συνωμοτῶν συνεκροτήθη ἐν τινι ἐξαίθρῳ τοῦ δάσους. Καὶ ὁ μὲν Βούλγαρος ἀρχηγὸς, γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Μπενκόφσκης, ὅπερ ἔφερε τὸ πολωνικὸν αὐτοῦ διαβατήριον, ἐφαντάζετο, ὅτι ἦτο ἄλλος Ναπολέων, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτοῦ ὑποκινηθεῖσα «ἀποστασία ἐν τῇ Σρεδναγόρῃ», ἦτοι τῷ μεταίχμιῳ τῶν ὁρέων, μεταξὺ τοῦ Αἴμου καὶ τῆς πεδιάδος τῆς Θράκης, ἀρξαμένη τῇ 20 Ἀπριλίου, διήρκεσε μόνον δέκα ἡμέρας καὶ κατεστάλη μετ' αὐστηρότητος τρομερᾶς. Κατὰ τὰ λεχθέντα ὑπὸ Ἑγγλοῦ ὑπαλλήλου οἱ Τούρκοι κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Παναγιουρίστε διέπραξαν «ὠμότητας ἀνταξίας ἐρυθροδέρμων Ἰνδῶν». Ἐπὶ δὲ τῇ θέᾳ τῆς ἡρειπωμένης πόλεως οἱ ἐπαναστάται διελύθησαν ἐν ἀπελπισίᾳ. Ὁ Μπενκόφσκης, προδοθεὶς ὑπὸ τινος ποιμένος, ἐφρονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἄλλ' ἡ ἐπανάστασις αὕτη, καίπερ ὑπάρξασα ἄσημος καθ' ἑαυτὴν, παρέργως συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπισύρῃ πρὸς τὴν Βουλγαρίαν τὰ ὄμματα σύμπαντος τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου. Τὸ ἔθνικόν κίνημα ἐξαπλωθὲν διεδόθη πέραν τοῦ Ἑβρου πρὸς τὴν Ῥοδόπην, ὅπου οἱ Χριστιανοὶ ἠγωνίσθησαν ἐναντίον τῶν Μωαμεθανῶν Βουλγάρων ἢ Πομάκων, οἵτινες, καθ' ἃ οἱ Μωαμεθανοὶ Σέρβοι τῆς Βοσνίας καὶ οἱ Τουρκοκρῆτες, ἦσαν οἱ φανατικώτατοι ὄπαδοὶ τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας. Τὸ παρὰ τὰς βορείους κλιτύας τῆς Ῥοδόπης κείμενον χωρίον Βατὰκ παρεσκευάζετο νὰ μετάσχῃ τοῦ ἔθνικοῦ κινήματος, ὅτ' ἔφθασεν αὐτόσε σῶμα βασιβουζούκων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἐκ Δοσπάτης Ἀχμέτ ἀγᾶ καὶ τοῦ συντρόφου αὐτοῦ Μωχαμέτ ἀγᾶ τοῦ ἐκ Δορκόβου. Μετὰ τινὰς ἀποπειράς ἀμύνης οἱ χωρικοὶ παρεδόθησαν ἐπὶ τῇ ῥητῇ ὑποσχέσει διασώσεως τῆς ζωῆς αὐτῶν. Τότε δὲ ἤρχισεν ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ Ἑγγλὸς ἐπίτροπος Baring ἐν τῇ ἐπισήμῳ αὐτοῦ ἐκθέσει, συνταχθεῖσι μετ' ἐπίσκεψιν κατὰ χώραν, ἐστιγμάτισεν ὡς «ἴσως τὸ βδελυρότατον ἐγκλημα τὸ κηλιδῶσαν τὴν ἱστορίαν τοῦ παρόντος αἰῶνος». Ὁ Ἀχμέτ ἀγᾶς καὶ οἱ ὑπ' αὐτὸν ἄνδρες οὔτε ἡλικίας οὔτε φύλου ἐφείσθησαν. Ὅτε δ' οἱ ὑπὸ τρόμου καταληφθέντες Χριστιανοὶ, ἀνερχόμενοι εἰς χιλίους καὶ ὑπερέκεινα, κατέφυγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὴν αὐλὴν αὐτῆς, οἱ βασιβουζοῦκοι ἐπυροβόλησαν διὰ τῶν παραθύρων, καὶ ἔπειτα, ἐξαγαγόντες τὰς κεράμους, κατέρριψαν ἀνημμένα ῥάκη ἐμβεβαπτισμένα εἰς πετρέλαιον κατὰ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνηθροισμένων ἀβοηθήτων προσφύγων. Μόνον

μία γραῖα φαίνεται ἐκφυγοῦσα ἐκ μέσου τῶν βεβηλωθέντων ἐκείνων τειχῶν, καὶ ὅτε μετὰ δύο μῆνας καὶ πλέον ὁ Ἄγγλος ἐπίτροπος ἐπεσκέφθη τὸ χωρίον, ἀφόρητος ἦτο ἡ δυσοδμία τῶν ἀτάφων πτωμάτων. «Ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἔγραφεν ὁ Baring, κατὰ πᾶν βῆμα κεῖνται ἀνθρώπινα λείψανα, πὺν μὲν τὸ κρανίον πρεσβύτιδος, πὺν δὲ ὁ πρόσθετος βόστρυχος ἀτυχοῦς κορασίου». Ὑπελογίσθη δὲ, ὅτι ἐν μόνῳ τῷ Βατὰκ ἀπωλέσθησαν πεντακισχίλιοι ἐκ τῶν ἑπτακισχιλίων κατοίκων· καθ' ἅπασαν δὲ τὴν Βουλγαρίαν οἱ Χριστιανοὶ οἱ κρεουρηθέντες τὸν ὀλέθριον ἐκείνον Μαῖον ἀνῆλθον εἰς δωδεκακισχιλίους. Ἄλλ' οἱ σφαγέντες Βούλγαροι δὲν ἀπέθανον μάτην· ὁ θάνατος αὐτῶν ὑπῆρξεν ἡ γενέθλιος τῆς χώρας αὐτῶν.

Αἱ «βουλγαρικαὶ ὀμότητες» ἐξήγειραν τὴν ἀγανάκτησιν σύμπαντος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Εἰς τὸν ἀνταποκριτὴν τῶν Ἡμερησίων νέων (Daily News) τοῦ Λονδίνου ἀνήκει ἡ τιμὴ, ὅτι πρῶτος ἀπεκάλυψε τὰ αἴσχη τοῦ Βατὰκ, καὶ ὁ Ἄγγλος καὶ ὁ Ἀμερικανὸς ἐπίτροπος ἐπεβεβαίωσαν τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Γλάδστον ἀφῆκε κατὰ μέρος τὰς θεολογικὰς αὐτοῦ μελέτας περὶ τῆς «Μελλούσης ἀνταποδόσεως», ὅπως γράφη περὶ τῶν «Βουλγαρικῶν φρικαλεοτήτων» (Bulgarian Horrors), καὶ τὸ πολυθρύλητον αὐτοῦ φυλλάδιον, πωληθὲν κατὰ δεκάδας χιλιάδων ἀντιτύπων, ἐξήγειρε τὴν δικαίαν ὀργὴν τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ ἐναντίον τοῦ κυβερνητικοῦ ἐκείνου συστήματος, ὅπερ οὐ μόνον ἐπέτρεπεν, ἀλλὰ καὶ ἀντήμειβε τοιαῦτα ἐγκλήματα, ἐπειδὴ ὁ Ἀχμέτ ἀγᾶς ἠξιώθη παρασήμου ἐπὶ τῇ διαγωγῇ αὐτοῦ. Ὁ μέγας Ἄγγλος φιλελεύθερος πολίτευτής, οὐ αἱ ὑπηρεσίαι, ἀς παρέσχεν εἰς τοὺς Χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ἀγγλικῆς γοητείας ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου πλειότερον τῶν ἀγγλικῶν στόλων ἢ στρατῶν, παρώρμησεν «εἰς τὴν ἐξάλειψιν τῆς τουρκικῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας ἐν Βουλγαρίᾳ». «Ἀναγκάσατε τοὺς Τούρκους, ἔγραφε, νὰ παύσωσι τὰς καταχρήσεις αὐτῶν διὰ τοῦ μόνου δυνατοῦ τρόπου, ἦτοι διὰ τῆς ἀποκομίσεως αὐτῶν. Οἱ ζαπτιέδες αὐτῶν καὶ οἱ μουδίραι, οἱ μπιμπασηδες αὐτῶν καὶ οἱ γιουζμπασηδες, οἱ καϊμακάμαι αὐτῶν καὶ οἱ πασσάδες, συναπαξάπαντες μεθ' ὄλων τῶν ἀποσκευῶν αὐτῶν ὀφείλουσιν, ἐλπίζω, νὰ ἐκκενώσωσι τὴν ἐπαρχίαν, ἣν ἠρήμωσαν καὶ ἐβεβήλωσαν». Καὶ αὐτὸς δ' ὁ συντηρητικὸς ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς ἐτηλεγράφησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτι «πᾶσα ἐπανάληψις τοιούτων ἀδικημάτων ἔμελλε νὰποβῆ εἰς τὴν Πύλην καταστρεπτικωτέρα ἢ ἡ ἀπώλεια

μάχης», καὶ ἐβεβαίωσεν, ὅτι «πᾶσα συμπάθεια, ἣν πρότερον ἠσθάνοντο» οἱ Ἄγγλοι πρὸς τὴν Τουρκίαν, «εἶχε τελείως ἐξαφανισθῆ ἕνεκα τῶν ἀξιοθρηνήτων, ἐν Βουλγαρίᾳ συμβάντων». Ὁ δ' ἐν Κωνσταντινουπόλει πρεσβευτὴς τῆς Ἀγγλίας σὶρ Ἐρρίκος Ἐλλιοτ δὲν ὤκνησε νὰ παρατηρήσῃ ἀναλγήτως, ὅτι «εἴχομεν διατηρήσει κράτος, ὅπερ γινώσκομεν ὅτι εἶνε ἡμιπολίτιστον» καὶ ὅτι «δὲν ἐσῆμαινε πόσοι Βούλγαροι εἶχον σφαιγιασθῆ, ἥρκει ὅτι διετηροῦντο ἄθικτα τὰ ἀγγλικά συμφέροντα». Ἀλλὰ τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοῦ τὰ αἰσθήματα πρὸς τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν δὲν ἦσαν πλέον ἐκεῖνα τὰ παρορμήσαντα εἰς τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον. Πράγματι εἰς τῶν προὔπαρξάντων ὑπουργῶν ὑπὸ τὸν Aberdeen ἦτο τὴν ἡγέτης τῶν ἀντιστρατευομένων κατὰ τῆς Τουρκίας. Καὶ προσέθετεν ὁ λόρδος Δέρβυ. «Καὶ ἂν ἡ Ῥωσία ἐκήρυττε πόλεμον κατὰ τῆς Τουρκίας, ἡ κυβέρνησις τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος θὰ εὑρισκε πρακτικῶς ἀδύνατον τὴν ἐπέμβασιν». Ὁθωμανὸς δὲ ἄρχων, κατανοήσας πολὺ ἀργὰ τὴν τελείαν πολιτικὴν σημασίαν τῆς σφαγῆς τοῦ Βατὰκ, ἠρώτησεν ἕνα τῶν αἰτίων αὐτῆς πόσον εἶχε πληρώσει αὐτὸν ἡ Ῥωσία πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου, ὅπερ ἔμελλε νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὴν νέαν ἀφορμὴν ἀναμίξεως χάριν τῶν καταδιωκομένων Σλάβων τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Καὶ ἐτελέσθησαν μὲν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὀμότητες πολὺ μεγαλείτεροι ἐν τῇ τουρκικῇ αὐτοκρατορίᾳ, ἀλλ' αἱ ἀρμενικαὶ σφαγαὶ ἔσχον ἐπὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα πολὺ ὀλιγωτέραν ἐπίδρασιν τῆς κρεουργίας τοῦ Βατὰκ.

Αἱ κυβερνήσεις τῆς Ἑσπερίας καθ' ὅλου συγκινοῦνται ὀλιγώτερον ὑπὸ τῆς σφαγῆς Χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ σουλτάνου ἢ ὑπὸ τοῦ φόνου τινὸς τῶν ἰδίων ἑαυτῶν προξένων. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἀναβρασμὸς τοῦ Μαΐου 1876 προεκάλεσεν ἀμφοτέρας τὰς ἀφορμὰς ταύτας πρὸς ἐπέμβασιν. Κόρη Βουλγαρὶς ἠθῶν ἀμφιβόλων, ἣτις εἶχεν ἀσπασθῆ τὴν μωαμεθανικὴν θρησκείαν, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τινων Ἑλλήνων ἐν τῷ σταθμῷ τοῦ σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκης· ἀφαιρεθέντος δὲ τοῦ γασμακίου αὐτῆς, ἤχθη εἰς τὸ ἀμερικανικὸν προξενεῖον. Ἡρεθισμένος δὲ ὄχλος Μουσουλμάνων ἐπετέθη μετὰ φανατισμοῦ κατὰ τῶν προξένων τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Γερμανίας, ὧν οὗτος ἦτο Ἄγγλος ὑπήκοος· ἐκρατήθησαν δ' οὗτοι διὰ τῆς βίας ἐν τινι τζαμίῳ, καὶ ἐφονεύθησαν τῇ 24 Ἀπριλίου. Καὶ οἱ μὲν ἕξ φονεῖς ταχέως ἀνεκρεμάσθησαν· ἀλλ' ἡ γεννηθεῖσα ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου δυσφορία δὲν περιορίσθη εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθνικὴ

φατρία, δυσηρεστημένη ἔνεκα τῆς ἀδυναμίας τοῦ φιλορώσου μεγάλου βεζύρη, ἤγειρε τὴν κραυγὴν «Ἡ Τουρκία χάριν τῶν Τούρκων· χιλιάδες δὲ τινες σοφτάδων, ἦτοι σπουδαστῶν τῆς θεολογίας, ἠνάγκασαν τὸν σουλτᾶνον νάποπέμψῃ τὸν πρωθυπουργόν. Ὁ ἀγγλικὸς στόλος κατέπλευσεν εἰς τὰ Μπεζίκια, καὶ τῇ 17 Μαΐου ὁ νέος μέγας βεζύρης καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτοῦ, τυχόντες παρὰ τοῦ σεΐχουλισλάμη φετῶ, παρέχοντος εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ καταλύσωσι τὸν Ἀβδούλ Ἀζίζ ἔνεκα τῆς ἀνικανότητος καὶ τῆς ἀκρατείας αὐτοῦ, ἐκήρυξαν τὸν θρόνον κενόν, καὶ τὴν ὑστεραίαν ἀνεκήρυξαν σουλτᾶ-

Ἀβδούλ Χαμίτ Β΄.

νον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ ὑπὸ τὴν προσωνομίαν Μουράτ Ε΄. Μετὰ δὲ τέσσαρας ἡμέρας ὁ θάνατος τοῦ Ἀβδούλ Ἀζίζ προέλαβε πάντα κίνδυνον παλινορθώσεως. Πολλὰ ὡς δ' ἠμφισθητήθη, ἂν ὁ θάνατος αὐτοῦ ὑπῆρξε φυσικὸς. Καὶ ἀληθῶς μὲν μετὰ πέντε ἔτη ὁ Μιδάτ πασσᾶς καὶ ἄλλοι, ὑποβληθέντες εἰς δίκην, κατεδικάσθησαν ὡς δολοφονήσαντες τὸν σουλτᾶνον· ἀλλ' ἡ ἀνάκρισις αὐτῶν, διεξαχθεῖσα ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ Γιλδίζ, ὑπῆρξεν ἀηδῆς παρῶ-
 διά δίκης, καὶ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει μακαρίτης Ἄγγλος ἱατρὸς Δίξων, ὅστις εἶδε τὸν νεκρὸν τοῦ θανόντος, ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ παρόντος βιβλίου τὴν

καὶ ἄλλως φερομένην εἶδησιν, ὅτι ὁ Ἀβδούλ Ἀζίζ ἠτύοκτόνησε, κόψας τὰς ἀρτηρίας διὰ ψαλίδος. Ἄλλ' ἡ κατάλυσις τοῦ θείου δὲν ἐστήριξε τὸν Μουράτ μακρὸν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ἡ τραγωδία τῆς αἰφνιδίας αὐτοῦ ἀναρρήσεως ἐτάραξε νοῦν ἐκ φύσεως ἀσθενῆ, ἡ δὲ ἔθνικὴ φατρία διέγνω μετ' οὐ πολὺ, ὅτι δὲν ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ δυνάμενος νὰ ἰθύνη τὰς τύχας τῆς αυτοκρατορίας ἐν ἡμέραις φοβεραῆς κακοδαιμονίας. Διὸ τῇ 19 Αὐγούστου καθηρέθη καὶ αὐτὸς, διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Ἀβδούλ Χαμίτ Β΄. Ὁ Μουράτ ἔγεινεν ἄφαντος, ἀποκρυβείς ἐν τῷ παρὰ τὸν Βόσπορον ἀνακτόρῳ τοῦ Χεραγάν, ἐν ᾧ εἶχε συμβῆ ὁ τραγικὸς θάνατος τοῦ θείου. Ἐκεῖ δὲ διέμεινεν ὡς

αἰχμάλωτος μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1904 θανάτου, ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1908 δὲν ἐπετράπη εἰς τὰς γυναῖκας αὐτοῦ νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸ μυστηριῶδες ἀνάκτορον, ὅπερ ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ ὑπερέκεινα εἶχεν ἀπομονωθῆ ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Σπανίως σουλτᾶνος κατήρξατο τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐν μέσῳ δυσκολιῶν μεγαλειτέρων τῶν τοῦ πολυτρόπου διπλωμάτου τοῦ οὕτως ἀναβάντος τὸν θρόνον. Εὗρε τὴν Βοσνίαν καὶ τὴν Ἑρζεγοβίνην ἐν ἐπαναστάσει ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀρχῆς, τὴν δὲ Σερβίαν καὶ τὸ Μαυροβούνιον ἀγωνιζόμενας πρὸς βοήθειαν αὐτῶν. Ὁ σερβικὸς στρατὸς, ἠϋξημένος ὑπὸ σώματος ἐθελοντῶν, ἐστρατηγεῖτο ὑπὸ τοῦ Τσερνάιεφ, οὗτινος τὸ στρατηγικὸν σχέδιον συνίστατο εἰς τὴν εἰσβολὴν εἰς τὸ τουρκικὸν ἔδαφος πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς διὰ τῶν κοιλάδων τοῦ Μάργου (Μοράβας) καὶ τοῦ Τιμόκου (Timok) καὶ εἰς τὴν σύγχρονον ἀποστολὴν ἀποσπασμάτων εἰς τὰ σύνορα τῆς Βοσνίας καὶ τοῦ σαντζακίου τοῦ Νοβιπαζάρ. Ἄλλ' ἡ στρατηγικὴ τοῦ Ῥώσου ἀρχηγοῦ ἐξουδετερώθη ὑπὸ τῆς ὑποδεστερας ποιότητος τῶν σερβικῶν δυνάμεων. Διαφόρως τῶν φιλοπολέμων Μαυροβουνίων, ὧν ὁ ἡγεμὼν δὲν ἠδύνατο νὰ εἶνε ὁμογνώμων πρὸς τὸν τῶν Σέρβων, οὗτοι εὗρισκοντο ἐπὶ δύο γενεᾶς ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς προτέρους αὐτῶν κυρίους, ὧν δὲν ἦσαν ἰσόπαλοι ἐν πολέμῳ, ἐν ᾧ ἄφ' ἑτέρου οἱ Βούλγαροι, φοβηθέντες ὑπὸ τῶν σφαγῶν, δὲν ἐξηγείροντο, καθ' ἃ προσεδοκάτο, καὶ βουλγαρικὸς τις λεγεὼν ἀπεχώρησεν ἐν ἀταξίᾳ. Καὶ ὁ μὲν Τσερνάιεφ πράγματι διέβη τὰ τουρκικὰ σύνορα πρὸς νότον, καὶ ἐκυρίευσεν τὸ τουρκικὸν στρατόπεδον δι' αἰφνιδίας ἐφόδου. Ἄλλ' ἐν ᾧ Ὁθωμανὸς τις στρατηγὸς ἀνέστειλε τὴν προχώρησιν τῶν Σέρβων πρὸς ἀνατολὰς ἐν Τσαγιετσάρ καὶ ἀπετέφρωσε τὴν σπουδαίαν στρατηγικὴν θέσιν Κναγάγιεβατς, ἄλλος στρατηγὸς κατήλθε τὴν κοιλάδα τοῦ Μάργου, καὶ ἐνίκησε τελείως τὴν ἀποχωροῦσαν στρατιάν τοῦ νότου ἐν Ἀλεξινάτς. Ὁ δὲ Μιλᾶνος ἀπὸ τοῦ ἐν Παρασίν στρατηγείου αὐτοῦ εἶχεν ἤδη καλέσει τὰς δυνάμεις νὰ ἐπέμβωσι. Καὶ παρεχωρήθη μὲν ἀμνηστία, ἀλλ' αἱ διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης παρεκωλύθησαν ἔνεκα τῆς κατ' εἰσήγησιν τοῦ Τσερνάιεφ ἀνακηρύξεως αὐτοῦ ὡς βασιλέως ἐν Δελιγρὰδ τῇ 2 Σεπτεμβρίου, καὶ ὁ ἀγὼν ἤρχισεν ἐκ νέου. Οἱ Σέρβοι ἀντέταξαν ἀπεγνωσμένην ἀντίστασιν εἰς Τζοῦνις, ἀλλὰ ματαίως· τὸ Ἀλεξινάτς εἶχε πέσει, σύμπασα ἡ νότιος Σερβία κατεῖχετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, καὶ ἦτο ἀνοιχτὴ ἡ πρὸς τὸ Βελιγρὰδιον ἄγουσα ὁδός.

Τότε ὁ τσάρος ἐπενέβη, ὅπως σώσῃ τὴν Σερβίαν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου. Ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ ὡς πρέσβυς τῆς Ῥωσίας ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπηύθυνε τελεσίγραφον πρὸς τὴν Πύλην, ἀπαιτῶν τὴν συν-ομολόγησιν ἀνακωχῆς ἐντὸς τεσσαράκοντα καὶ ὀκτὼ ὥρων μετὰ τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου. Ἡ τουρκικὴ κυβέρνησις ὑπεχώρησε, καὶ τῇ 20 Ὀκτωβρίου ὑπεγράφη δίμηνος ἀνακωχὴ, ἣτις ἔπειτα παρετάθη μέχρι τῆς 17 Φεβρουαρίου 1877, ὅτε συνωμολογήθη ὀριστικὴ εἰρήνη μετὰ τοῦ Μιλάνου καὶ τοῦ σουλτάνου. Ἡ Σερ-

Μιλᾶνος.

βία οὐτ' ἐκέρδησέ τι οὔτε ἀπώλεσε διὰ τοῦ πολέμου τοῦ 1876, καὶ τὸ μὲν ἔδαφος αὐτῆς διτηρήθη ἀμειώτον, τὰ δὲ οἰκονομικὰ αὐτῆς δὲν ἐπεβαρύνθησαν διὰ πολεμικῆς ἀποζημιώσεως.

Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Μαυροβούνιοι εἶχον ἀγωνισθῆ μετ' ἐπιτυχίας πολὺ μείζονος τῆς τῶν Σέρβων συμμάχων. Αἱ δυνάμεις τοῦ Μαυροβουνίου εἶχον διαιρεθῆ εἰς δύο στρατιάς, τὴν βόρειον, ἣτις ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἡγεμόνος εἶχεν ἐπιδράμει τὴν Ἑρζεγοβίνην, καὶ τὴν νότιον ὑπὸ τὸν ἐξάδελφον καὶ ἔπειτα πρωθυπουργὸν τοῦ Νικολάου, τὸν Μπόγιον Πέτροβιτς, ἣτις εἶχεν ὁδηγίαν νὰ ἐπιβλέπῃ τὰ

σύνορα τῆς Ἀλβανίας. Καὶ ἡ μὲν βόρειος στρατιὰ ἐνίκησε τοὺς Τούρκους μετὰ μεγάλων [ἀπωλειῶν ἐν τῷ χωρίῳ Βουτσιντόλ, καὶ ἡ ἔμπροσθοφυλακὴ αὐτῆς ἔφθασε μέχρι τοῦ ἀρχαίου φρουρίου τοῦ δουκὸς Στεφάνου, ὀλίγα μόνον χιλιόμετρα μακρὰν τοῦ Μοστάρ. Ἄλλ' ὁ αὐστριακὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος παρήνεσε τὸν ἡγεμόνα νὰ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν τῆς Ἑρζεγοβίνης, καὶ κατὰ ἀγγέλματα ἐκ τοῦ νότου ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐν σπουδῇ πρὸς ἄμυναν τῆς ἰδίας χώρας, εὐτυχῶς εὐρών τὸν ἐξάδελφον δις νικήσαντα τὸν ἐχθρὸν παρὰ τὸ Μεδοῦν πλησίον τῆς Ποδγορίτσας. Δι' ἄλλης δὲ μαυροβουνιωτικῆς νίκης εἰς Δανιλογραδ ἐν τῇ κοιλάδι

τῆς Ζέτας καὶ διὰ τῆς παραδόσεως τοῦ Μεδοῦν ἐπερατώθη ἡ ἐκστρατεία τοῦ 1876. Τὸ Μαυροβούνιον ὑπέγραψεν ἀνακωχὴν μετὰ τῆς Πύλης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κεκτημένων (ut possidetis), καὶ ὁ Μπόγιος Πέτροβιτς ἐστάλη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπως διαπραγματευθῆ εἰρήνην, ἔχων ὁδηγίαν νὰ παραιτήσῃ ἔδαφικὴν αὐξήσιν, περιλαμβάνουσαν τὴν παραχώρησιν τοῦ τότε τουρκικοῦ φρουρίου Σπίτσας. Καὶ ἡ μὲν Πύλη ἦτο εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ τὴν Σπίτσαν, εἰς ἣν παραχώρησιν ἀντετάχθησαν ὡς ἀδριατικαὶ δυνάμεις ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Ἰταλία, ἀλλ' ἠρνήθη ὅμως νὰ ἐγκαταλίπῃ τὸ Νίξιτς. Δι' ὃ ὁ ἡγεμὼν ἀνεκάλεσε τὸν ἀπεσταλμένον, καὶ παρεσκευάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ δευτέραν ἐκστρατείαν.

Ἡ δ' εὐρωπαϊκὴ διπλωματία δὲν ἔμεινεν ἄεργος καθ' ὃν χρόνον διήρουν αἱ μετὰ τῆς Τουρκίας σπονδαὶ τῆς Σερβίας καὶ τοῦ Μαυροβουνίου. Καίτοι δ' ὁ ἀγγλικὸς στόλος ἐπέμφθη εἰς τὰ Μπεζίκια καὶ ὁ λόρδος Μπήκονσφηλδ εἶχεν ἐκφωνήσῃ λόγον πολεμικὸν, ὁ λόρδος Σώλσβαρου, ὁ ἥκιστα φιλοπόλεμος τῶν Ἀγγλων συντηρητικῶν πολιτευτῶν, ἀπεστάλη, ὅπως ἀντιπροσωπεύσῃ τὴν Μεγάλην Βρετανίαν καὶ μετατρέψῃ τὴν φιλότουρκον στάσιν τοῦ πρεσβευτοῦ αὐτῆς ἐν συνδιασκέψει τῶν δυνάμεων, σκοπούσῃ τὴν διαρρύθμισιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος καὶ συνελθούσῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Δεκέμβριον. Αἱ δὲ δοθεῖσαι εἰς τὸν Σώλσβαρου ὁδηγίαι ἦσαν νὰ τηρήσῃ ὡς βάσιν τὴν ἀκεραιότητα τῆς Τουρκίας, νὰ πειραθῆ, ὅπως ἐπιτύχῃ χάριν τῆς Βοσνίας, τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τῆς Βουλγαρίας τοιαύτην τοπικὴν αὐτονομίαν, ὥστε νὰ δύναται νὰ παρέχῃται εἰς τοὺς ἐγκατοίκους τῶν χωρῶν ἐκείνων ἐγγύησις τις περὶ τῶν συμφερόντων αὐτῶν, νὰ διατηρήσῃ ἐν Σερβίᾳ τὸ καθεστῶς (status quo)

Λόρδος Μπήκονσφηλδ (Δισραέλης).

μετὰ τῆς προσθήκης τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ καὶ νὰ εὐρύνῃ τὸ Μαυροβούνιον διὰ τῶν ἑρζεγοβινιακῶν διαμερισμάτων τῆς Πίβας, τοῦ Ντρομπνιακ, τοῦ Μπαντζάνη καὶ τοῦ Τσούμπτσι ὡς καὶ τοῦ λιμένος τῆς Σπίτσας, διαμερισμάτων, ἅτινα εἰς μὲν τὸ ὀθωμανικὸν ταμεῖον οὐδὲν παρεῖχον, ἀλλ' ὧν ἡ παραχώρησις, καθ' ἃ ἐπιστεύετο, ἤθελε διαλλάξει τὸν ἡγεμόνα Νικόλαον. Ἄλλ' ἡ συνδιάσκεψις ἦτο καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Τῇ 11 Δεκεμβρίου, καθ' ἣν ὥραν εἰργάζοντο οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων, κρότοι πυροβόλων ἀπέσπασαν αἴφνης τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐγγράφων καὶ τῶν πρωτοκόλλων, καὶ ἔμαθον, ὅτι τὰ πυροβόλα ἀνήγγελλον εἰς τὸν λαὸν τὴν κήρυξιν Συντάγματος, δι' οὗ ἰδρύνοντο δύο νομοθετικὰ σώματα, ἦτοι γερουσία ἰσόβιος καὶ βουλὴ ἐκλεγομένη ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς βουλευτοῦ ἐπὶ πεντήκοντα χιλιάδων κατοίκων, καὶ ἐκηρύττοντο ἴσοι πρὸ τοῦ νόμου ἅπαντες οἱ Ὀθωμανοὶ, δι' οὗ ὀνόματος ἔμελλον νὰ δηλώνονται τὸ ἕξις ἐπισήμως ἅπαντες οἱ ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου, εἰς οἰονδήποτε θρήσκευμα καὶ ἂν ἀνῆκον. Ὁ Σώλσβαρν δὲν ἠπατήθη ὑπὸ τῶν εὐπροσώπων διατάξεων περὶ τῆς «βουλῆς τοῦ Μιδάτ», ὡς ἐκλήθη τὸ πρῶτον ἐκεῖνο τουρκικὸν νομοθετικὸν σῶμα ἀπὸ τοῦ φιλελευθέρου πολιτευτοῦ, ὅστις πρὸ μικροῦ εἶχε καὶ πάλιν ἀναρρηθῆ μέγας βεζύρης. Καὶ δὴ, ὅτε οἱ Τούρκοι ἰσχυρίσθησαν, ὅτι αἱ ἐν τῇ συνδιασκέψει προταθεῖσαι μεταρρυθμίσεις ἦσαν περιτταὶ, ἐπειδὴ τῶρα πλέον ὑπῆρχε Σύνταγμα, ὁ ἀγγλὸς ἄγγλος πολιτευτὴς παρετήρησεν, ὅτι τὰ Συντάγματα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀπαιτοῦσι χρόνον τινὰ, ὅπως φέρωσι πρακτικὸς καρπὸς, καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχε «πιθανότης ἐμφανίσεως ἡγετῶν τοῦ λαοῦ», οἵτινες, καὶ ἂν παρουσιάζοντο, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐξορισθῶσι διὰ μιᾶς καὶ μόνης λέξεως τοῦ σουλτάνου. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι ἀντιπρόσωποι ἀπέδειξαν, ὅτι ἦσαν πεπειραμένοι ἐν τινι τοῦλάχιστον κοινοβουλευτικῷ τρόπῳ, τῇ κωλυσιεργίᾳ. Ἐν ὀνόματι δὲ τῆς ἀκεραιότητος τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἣτις ἀπετέλει τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τοῦ νέου ἐκεῖνου συνταγματικοῦ οἰκοδομήματος, ἀπέρριψαν ἢ ἀπέφυγον νὰ συζητήσωσι τὰς κυρίας προτάσεις τῶν ξένων συναδέλφων. Ὅτ' ἐμνημονεύθη ἡ Βουλγαρία, κατ' ἀρχὰς προσεποιήθησαν, ὅτι δὲν ἐγίνωσκον τί ἐσήμαινεν ἡ λέξις, καὶ ἔπειτα εἶπον, ὅτι ἦτο γεωγραφικὸς ὅρος πρὸς δήλωσιν τῆς βορείου περιοχῆς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἠρνήθησαν ἐπιμόνως νὰ λύσωσι τὸ ἀπὸ μακροῦ διαφιλονεικούμενον ζήτημα τοῦ Μικροῦ Ζβόρνικ, καίτοι εἶχε καταδει-

χθῆ, ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο εἶχεν ἀπονεμηθῆ εἰς τὴν Σερβίαν διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῶν συνόρων τοῦ ἐπακολουθήσαντος εἰς τὴν συνθήκην τῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ διὰ τοῦ φιρμανίου τοῦ 1833, ὅτι εἶχεν ἀποβάλλει πᾶσαν στρατηγικὴν ἀξίαν καὶ ὅτι ὁ σουλτάνος θὰ ἠδύνατο νὰ τηρήσῃ ἀκόμη τὴν ἐπ' αὐτοῦ ἐπικυριαρχίαν. Μάτην ὁ Σώλσβαρν ἀνέμνησε τὸν Μιδάτ τὰ διδάγματα τοῦ 1828 καὶ τὴν ἀπώλειαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐθνικὸν συμβούλιον, συγκληθὲν ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ἠρνήθη νὰποδεχθῆ τὰς προτάσεις τῆς συνδιασκέψεως, ὧν κυριωτάτη ἦτο ἡ νέα διαρρυθμίσις τῶν μαυροβουνιωτικῶν συνόρων καὶ ἡ αὐτονομία τῆς Βουλγαρίας, τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης ὑπὸ γενικοὺς διοικητὰς, διοριζομένους ὑπὸ τῆς Πύλης τῇ συναινέσει τῶν δυνάμεων. Ἐπὶ τούτοις ἡ συνδιάσκεψις διελύθη τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1877, καὶ ὁ Γορτσακῶφ ἐν ἐγκυκλίῳ ἀπευθυνθείσῃ πρὸς τὰς λοιπὰς κυβερνήσεις ἠρώτησε τίνα μέτρα προέτεινον πλέον αὐταὶ χάριν ἐπιβολῆς τῶν ἀποφάσεων τῆς Εὐρώπης. Ὁ Σώλσβαρν παρετήρησε, πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ συνάδελφοι εἶχον «τὰ πάντα δοκιμάσει, ὅπως σώσωσι τὴν Τουρκίαν, ἀλλ' ὅτι αὕτη» δὲν ἤθελε «νὰ ἐπιτρέψῃ» εἰς αὐτοὺς «νὰ σώσωσιν αὐτήν». Ἀπὸ τῆς ὥρας δ' ἐκείνης ἐθεώρει τὸν πόλεμον ὡς βέβαιον. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἢ εἰς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν ἀποδημία αὐτοῦ δὲν ἀπέβη ματαία. Εἶχε συνίδει φανερῶς, ὅτι οἱ συνήθεις Ἄγγλοι πρόξενοι, ὧν οἱ ὀφθαλμοὶ ἐχρησίμευον εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν, ὅπως προσβλέπη τὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐλάμβανον μέχρις ἐκεῖνου τοῦ χρόνου τὰς πληροφορίας αὐτῶν ὡς τὸ πλεῖστον ἐντελῶς παρὰ τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων, καὶ ὑπεσχέθη, ὅτι ἔμελλε νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν ὑπηρεσίαν. Ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως δὲ ταύτης χρονολογεῖται ἡ ἀναδιοργάνωσις αὐτῆς, καὶ σήμερον δ' ἔτι τὸ ἀγγλικὸν ὑπουργεῖον τῶν ἐξωτερικῶν βασιίεται ὑπὲρ τὸ δέον εἰς προξένους μὴ ὄντας Ἄγγλους· ἀλλ' ἐξέλιπεν ὁμως σχεδὸν παντελῶς ἡ κατάφωρος σύγχυσις ἢ καταπλήσσοις τὸν ἀναγνώστην τῶν ὀγκωδῶν κυανῶν βίβλων τῶν πρὸ τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν. Τοῦτο δὲ δὲν εἶνε ἡ μικροτάτη τῶν πολλῶν ὑπὲρ τῆς ἐγγύς Ἀνατολῆς ὑπηρεσιῶν τοῦ Σώλσβαρν.

Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις προέβη καὶ εἰς ἄλλην ἀπόπειραν πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης. Καὶ δὴ συνεκροτήθη ἐν Λονδίῳ νέα συνδιάσκεψις, καὶ τῇ 19 Μαρτίου οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δυνάμεων ὑπέγραψαν πρωτόκολλον, δι' οὗ ἐλαμβάνετο γνῶσις τῆς συνομολο-

γήσεως εἰρήνης μεταξύ Τουρκίας καὶ Σερβίας, ἐζητεῖτο νέα διαρρυθμισίς τῶν μαυροβουνιωτικῶν συνόρων, γινομένου πρὸς τούτοις ἐλευθέρου τοῦ ποταμοῦ Μπογιάννας τοῦ πηγάζοντος ἐκ τῆς λίμνης τῆς Σκόδρας, καὶ παρεκαλεῖτο ἡ Πύλη νάποστρατευθῆ. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξύ εἶχε πέσει ὁ Μιδάτ πασσᾶς, καὶ μετ' αὐτοῦ πεσόντος εἶχε συνεκλίπει πᾶσα ἐλπίς σοβαρᾶς μεταρρυθμίσεως. Ἡ βουλή, ἣν εἶχεν ἰδρύσει, οὔτε πείραν τῶν δημοσίων πραγμάτων εἶχεν, οὔτε ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῆς κυβερνήσεως, καὶ ὑπεστήριξε ταύτην, ἀπορρίψασα τὸ πρωτόκολλον τοῦ Λονδίνου. Τότε πλέον ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόφευκτος. Ἡ Ῥωσία ὑπέγραψε στρατιωτικὴν σύμβασιν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Ῥωμανίας χάριν τῆς διαβάσεως τοῦ στρατοῦ αὐτῆς διὰ τῶν ῥωμανικῶν συνόρων, καὶ τῇ 12 Ἀπριλίου αἱ ῥωσικαὶ στρατιαὶ διέβησαν τὰ τε εὐρωπαϊκὰ καὶ τᾶσιατικὰ σύνορα τῆς Τουρκίας. Ὁ τέταρτος καὶ τελευταῖος ῥωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος εἶχεν ἀρχίσει. Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας τὸ Μαυροβούνιον κατήρχετο καὶ πάλιν τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Οἱ τε Τοῦρκοι καὶ οἱ Ῥῶσοι ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν, ὅτι κέντρον βαρύτητος ἦτο ἡ Ῥωμανία. Οἱ ἐπιδρομεῖς, ὄντες ἀνίσχυροι ἐν τῷ Εὐξείνῳ, ὅπου ὁ τουρκικὸς στόλος ὑπερέρει τότε, μόνον κατὰ γῆν ἠδύνατο νὰ ἐπιτεθῶσιν ἐναντίον τῆς Τουρκίας, ἐν Εὐρώπῃ δ' ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ῥωσίας ὑπὸ τῆς ἡγεμονίας πᾶσα εὐκολία πρὸς ἐνέργειαν. Ὁ Κάρολος εἶχε πάντοτε μετὰ δυσφορίας ἀνεχθῆ τὸ νομικὸν πλάσμα τῆς ἡγεμονίας, ὅπερ ἠνώχλει τὸν λαὸν αὐτοῦ πολὺ περισσότερον καὶ αὐτοῦ ἐκείνου, καὶ εἶχεν ἀποφασίσει ἀφ' ἧς ὥρας εἶχεν ἀποδεχθῆ τὸν θρόνον νάποσειση ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον τὸν ἐπαχθῆ ἐκείνον ζυγόν. Ἄλλ' οἱ Ἐρυθροὶ, ὑποπτεύοντες ἤδη, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ῥωμανίας ἔμελλε νὰ ἐξαγορασθῆ διὰ τῆς θυσίας τοῦ μέρους ἐκείνου τῆς Βεσσαραβίας, ὅπερ εἶχεν ἀποδοθῆ τῷ 1856, ὁμοίως ὡς ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας εἶχεν ἐπιτευχθῆ διὰ τῆς θυσίας τῆς Νικαίας καὶ τῆς Σαβαυδίας, εἶχον ἀντιταχθῆ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἡγεμόνος, ἕως τῷ 1876 ἐπενόησε νάπαλλαγῆ τοῦ ἀναποφασίστου συντηρητικοῦ ὑπουργείου τοῦ λειτουργοῦντος πέντε ἔτη, καὶ ἀνέθηκε τὴν πρωθυπουργίαν εἰς τὸν Μπρατιάνου. Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς αἱ εὐθῦναι τῆς ἀρχῆς μετέβαλον τὰς ἰδέας τῶν ῥιζοσπαστῶν, καὶ ὁ Μπρατιάνου ἤρχισε διαπραγματευόμενος μετὰ τῆς Ῥωσίας περὶ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ῥωμανίας εἰς τὸν ἐπικείμενον πόλεμον. Ἡ δὲ οἰκεία σύμβασις δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὴν βουλήν πρὸ τῆς πρα-

γματικῆς εἰσόδου τῶν Ῥῶσων εἰς τὸ ῥωμανικὸν ἔδαφος, καὶ τότε δ' ἐψηφίσθη μόνον μετὰ μεγάλην ἀντιπολίτευσιν. Καὶ τινες μὲν ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ σύμβασις ἐκείνη ἦτο παράβασις τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων καὶ ὅτι ἡ ἐν αὐτῇ περιλαμβανομένη ὑπόσχεσις τῆς Ῥωσίας περὶ « διατηρήσεως καὶ προστασίας τῆς πραγματικῆς ἀκεραιότητος τῆς Ῥωμανίας » παρεῖχεν ἐγγύησιν ἀνεπαρκῆ. Ἄλλοι δὲ, καίπερ ἐπιδοκιμάζοντες τὴν σύμβασιν κατ' ἀρχὴν, ἀντετίθεντο εἰς τὴν ἐνεργὸν σύμπραξιν τοῦ στρατοῦ μετὰ τῶν εἰζελασάντων Ῥῶσων. Ἄλλ' ὁ τε ἡγεμὼν καὶ ὁ πρωθυπουργὸς ἐπέμειναν· καίτοι δὲ ὁ Γορτσακῶφ ἀπεκρίθη ὑπερφιάλως, ὅτι ἡ Ῥωσία « δὲν εἶχεν ἀνάγκην τῆς βοήθειας τοῦ ῥωμανικοῦ στρατοῦ », ἐπιδεικνύων ὑπεροψίαν, τιμωρηθεῖσαν μετ' οὐ πολὺ διὰ τῶν ἐν Πλεύνα δεινοπαθημάτων τῶν Ῥῶσων, ἡ ῥωμανικὴ κυβέρνησις κατώρθωσε τέλος νὰ ὑπερψηφισθῆ ἡ σύμβασις. Ἡ δὲ Πύλη, ἣτις εἶχε καλέσει τὴν ὑποτελῆ Ῥωμανίαν εἰς σύμπραξιν ἐναντίον τῶν Ῥῶσων, οὐ μόνον διεμαρτυρήθη, ἀλλὰ καὶ διέταξε τὸν βομβαρδισμόν τῆς ῥωμανικῆς πόλεως Καλαφατίου, προκαλέσασα οὕτω τὴν ὑπὸ τῆς Ῥωμανίας κήρυξιν πολέμου καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ῥωμανίας τῇ 9 Μαΐου. Ἄλλ' ἐπειδὴ ὁ Γορτσακῶφ, εἰς ὃν ἐπεφυλάσσετο πικρὸν δίδαγμα, ἠρνεῖτο ἀκόμη νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ῥωμάνους, ὁ ἡγεμὼν Κάρολος ἐξηκολούθει συναθροίζων τὸν στρατὸν αὐτοῦ παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου μετὰ ἓνα μῆνα ὁ ῥωσικὸς στρατὸς διέβαινε τὸν ποταμὸν σχεδὸν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς δύο σημεῖα, τοῦτο μὲν ἀπέναντι τῆς Δοβρουτσας, τοῦτο δὲ ἀντικρὺ τοῦ Ζβιστόβου, οὕτω δὲ θέατρον τοῦ πολέμου ἀπέβη ἡ Βουλγαρία. Ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος Β', πεποικῶς εἰς τὴν ἐπιτυχίαν, ἣτις ἐφαίνετο προσδοκωμένη ἐν τῇ σλαβικῇ ταύτῃ ἐπαρχίᾳ, παρέστη εἰς ἐπίσημον δοξολογίαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Σιστόβου, καὶ ὁ στρατηγὸς Γοῦρκος κατέλαβεν ἀπροσδοκῆτως τὸ Τύρνοβον, τὴν ἄλλοτε πρωτεύουσαν τῶν Βουλγάρων τσάρων, διέβη τὸν Αἴμον κατὰ τὰ χθαμαλὰ στενὰ τοῦ Χαϊνκιοῦ, εἰσῆλασεν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Τούντζας, καὶ κατέλαβε τὰ ὀπισθεν τῆς παρόδου τῆς Σίπκας. Ἐφαίνετο δὲ, ὅτι ὁ τολμηρὸς ἐκείνος στρατηγὸς ἔμελλε νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν ἢ καὶ νὰ ἐμφανισθῆ ἡγούμενος τοῦ ὑπ' αὐτὸν ἰππικοῦ πρὸ αὐτῶν τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῇ τουρκικῇ πρωτεύουσῃ ἐξερράγη πανικός. Ὁ Μεχεμέτ Ἀλῆς, ὁ Γερμανὸς ἐκείνος ἐκ Γάλλων καταγόμενος ἐξωμότης, ὃν ἐπ' ἐσχάτων εἶδομεν ὡς γενι-

κὸν διοικητὴν τῆς Κρήτης, διορίσθη Ὁθωμανὸς ἀρχιστράτηγος ἐν Εὐρώπῃ, ὁ δὲ Σουλεϊμὰν ἀνεκλήθη ἐκ τοῦ Μαυροβουνίου εἰς τὴν Θράκην. Τότε δ' ἡ τύχη τοῦ πολέμου μετεστράφη. Καὶ ὁ μὲν Γοῦρκος παρὰ τὴν ἀπεγνωσμένην ἀνδρείαν τῶν Βουλγάρων αὐτοῦ συμμάχων ἠττήθη ἐν Στάρα Ζαγορᾷ καὶ ἐξεδιώχθη ὀπίσω εἰς τὸν Αἴμον, ὁ δὲ Ὁσμὰν πασσᾶς, ὅστις τέως ἐστρατοπεδεύετο ἐν Βιδινίᾳ ἐν καταναγκαστικῇ ἀπραγμοσύνῃ, κατέλαβε τὴν Πλεῦναν, ἧς ἡ ἄμυνα ἔμελλε νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἥρωικώτατον ἐπεισόδιον τῆς ἐκστρατείας.

Ἡ μικρὰ αὕτη πόλις, ἣτις εἶχεν εὐκόλως κυριευθῆ κατὰ τὸν πρῶτον ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἀπέβη ὁ κυριώτατος φραγμὸς τῶν ἐν τέλει ἐπιτυχιῶν τῶν Ῥώσων.

Ἡ πολιορκία τῆς Πλεῦνας ἤρξατο τῇ 8 Ἰουλίου δι' ἀποκρούσεως τῶν Ῥώσων, εἰς ἣν ἠκολούθησε μετὰ δέκα ἡμέρας δευτέρα πολὺ δεινότερα ἤττα. Τότε ὁ μέγας δούξ Νικόλαος ἐτηλεγράφησεν ἐν

ἀπογνώσει, παρακαλῶν, ὅπως ὁ ἡγεμὼν Κάρολος, ἠγούμενος τοῦ ὑπὸ τῶν Ῥώσων περιφρονηθέντος ῥωμανικοῦ στρατοῦ, διαβῆ τὸν Δούναβιν. Ἄλλ' ὁ ἡγεμὼν ἠρνήθη νὰ κινηθῆ πρὶν γείνωσι δεκτοὶ οἱ ὄροι αὐτοῦ. Καὶ ἐπεθύμει μὲν νὰ βοηθήσῃ τοὺς Ῥώσους ὡς ἀρχηγὸς στρατοῦ ἀνεξαρτήτου, καὶ οἱ Ῥωμᾶνοι συνανεμίχθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν δυνάμεων· ἀλλ' οὐχ ἦττον ἐπ' ἀνταλλάγματι ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν διορίσθη ἀρχιστράτηγος τοῦ πρὸ τῆς πολιορκουμένης πόλεως στρατοῦ. Τῇ δὲ 30 Αὐγούστου προσέβαλον τὸ ὀχυρώτατον ἀπάντων τῶν ἐρυμάτων τῆς Πλεῦνας, τὸ «ἀδάμαστον ὀχύρωμα τῆς Γριβίτσας»,

Γοῦρκος.

καὶ μετὰ τρεῖς ἀποπειράς ἔστησαν τὴν ῥωμανικὴν σημαίαν ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς. Ἄλλ' ἡ ἔφοδος ἐναντίον ἄλλου ὀχυρώματος ἀπέτυχεν. Ἀδυνατοῦντες δὲ νὰ καταλάβωσι τὴν Πλεῦναν δι' ἐφόδου οἱ σύμμαχοι περιέκλεισαν τὴν φρουρὰν οὕτω στενῶς πανταχόθεν, ὥστε τέλος ἐπέλιπον τὰ ἐπιτήδεια τοῦ Ὁσμὰν πασσᾶ. Ἠναγκάσθη δὲ νὰ ἐπιχειρήσῃ γενικὴν ἔξοδον, καὶ, ἀφ' οὗ ἐπετέλεσε θαύματ' ἀνδρείας, παρεδόθη τῇ 28 Νοεμβρίου μετὰ σύμπαντος τοῦ ὑπολοίπου τῆς γενναίας αὐτοῦ φρουρᾶς. Τὴν δ' ὑστεραίαν ὁ τσάρος καὶ ὁ ἡγεμὼν εἰσῆλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἐκεῖνος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ῥωσίαν. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι εἶχον μάτην πειραθῆ νὰ ἐκτοπίσωσι τοὺς Ῥώσους ἐκ τῶν στενῶν τῆς Σίπκας, καὶ εἶχον ἀπολέσει ἐν Ἀσίᾳ, τὸ τρίτον νῦν ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὴν ὀχυρὰν ἀκρόπολιν τοῦ Κὰρς, κυριευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀρμενίου στρατηγοῦ Λόρις Μελικώφ. Κατὰ δὲ τὰ δυσμικὰ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου οἱ Μαυροβούνιοι, ὧν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος ἐξηγέρθη τὸ ἐνδιαφέρον ἐν Ἀγγλίᾳ διὰ τῶν ἐν τοῖς Καιροῖς (Times) ἐπιστολῶν τοῦ Στίλιμαν, δι' ἄρθρου τινὸς τοῦ Γλάδστωνος καὶ τινος ποιήματος τοῦ Τέννυσον, ἠγωνίζοντο νὰ καταβάλωσι διὰ τῆς ἀποκρούσεως τῆς νοτίου στρατιᾶς τῶν Τούρκων τὰ συνήθη τουρκικὰ στρατηγήματα τῆς εἰς τὴν ἡγεμονίαν συγχρόνου εἰσβολῆς διὰ τῶν στενῶν τῆς Δούγας ἀπὸ βορρᾶ καὶ τῆς κοιλάδος τῆς Ζέτας ἀπὸ νότου, διχοτομοῦντες οὕτω τὸ μικρὸν κράτος.

Ὅτε δὲ ὁ Σουλεϊμὰν μετὰ μεγάλας ἀπωλείας ἔφθασεν ἀπὸ βορρᾶ εἰς τὸ Σποῦι, ἀνεκλήθη, ὅπως ἀντιταχθῆ πρὸς τοὺς Ῥώσους ἐν Βουλγαρίᾳ. Ὁμοίως δὲ ἠττήθη ὁ Μεχεμέτ Ἀλῆς, ὅστις εἶχεν ἤδη εἰσορμήσει αἴφνης ἀπὸ τῶν νοτιοανατολικῶν τῆς χώρας καὶ εἶχε συναντήσῃ τοὺς συστρατήγους εἰς Δανιλογράδ, καὶ ἐκλήθη ἐκτὸς τοῦ Μαυροβουνίου, ὅπως στρατηγήσῃ, καθ' ἃ εἶδομεν, ἐν σπουδαιοτέρῳ πεδίῳ τοῦ ἀγῶνος. Οὕτω δ' ἀπαλλαγείς ὁ ἡγεμὼν Νικόλαος τοῦ κινδύνου

Ὁσμὰν πασσᾶς.

ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς πρωτευούσης κατώρθωσε νὰ τρέψη τὴν ἐνεργειαν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐπίπονον πολιορκίαν τοῦ Νίξιτς, ὅπερ τέλος παρεδόθη τῇ 27 Αὐγούστου, ἀφ' οὗ εἶχε πρότερον ἀποκλεισθῆ σχεδὸν συνεχῶς ὑπὸ ἐπαναστατῶν ἢ Μαυροβουνίων πάντοτε ἀπὸ τῆς ἐνάρεως τῆς ἐπαναστάσεως τῆς Ἑρζεγοβίνης. Τὸ φρούριον τοῦ Μπίλεκ ταχέως ἀνεπέτασε τὴν λευκὴν σημαίαν, οὕτω δ' οἱ Μαυροβούνιοι κατέκτησαν ἄξιον λόγου μέρος τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἄλλ' ἢ Αὐστρία καὶ αἱ φθινοπωριναὶ βροχαὶ παρεκώλυσαν προχώρησιν αὐτῶν εἰς τὴν Τρεβίνγιε καὶ τὸ Μοστάρ. Οὕτω δ' οἱ Μαυροβούνιοι,

Ὁ στρατηγὸς Σκομπέλεφ.

τραπέντες ὀπίσω πρὸς τὴν θάλασσαν, ὅπου ἐπὶ μακρότατον χρόνον εἶχον ἀγωνισθῆ νὰ φθάσωσι διὰ τῆς διπλωματίας, κατέλαβον τὴν Σπίτσαν καὶ κατήρξαντο τῆς πολιορκίας τῆς Ἀντιβάρεως. Οὕτως ἀπανταχοῦ, ἐν τῷ Μαυροβουνίῳ, ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ, ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, οἱ Τούρκοι εἶχον ἠττηθῆ. Δύο δὲ ἡμέρας μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Πλεύνας ἢ Πύλη ἐπεκαλέσθη τὴν μεσολάβησιν τῶν δυνάμεων

Ἄλλὰ συγχρόνως νέος ἐχθρὸς ἐπεφάνη ἐν τῇ κονίστρα. Τὴν αὐτὴν ἐκείνην ἡμέραν τῆς ματαίας τουρκικῆς ἐκκλήσεως πρὸς τὰς δυνάμεις ἢ Σερβία ἐκήρυξε πάλιν πόλεμον πρὸς τοὺς ἀρχαίους δεσπότης. Ἀναδειχθέντες δ' οἱ Σέρβοι εὐτυχέστεροι ἢ ἐν τῇ προτέρᾳ ἐκστρατείᾳ ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους εἰς τὸ Πιρότ, καὶ ὁ Μιλᾶνος ἐν μέσῳ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀρχαίαν σερβικὴν πόλιν Ναϊσσόν (Nish). Ἀπασαὶ αἱ σλαβικαὶ στρατιαὶ, ἢ τῶν Σέρβων καὶ ἢ τῶν Μαυροβουνίων, ἐξηκολούθουν προχωροῦσαι, ἐν ᾧ συγχρόνως οἱ Ῥωμᾶνοι ἐπολιορκούν τὸ Βιδίνιον. Ὁ Γοῦρκος διέβη καὶ πάλιν τὸν Αἶμον, κατέλαβε τὴν Σοφίαν, καὶ ἔτρεψε τὸν Σουλεϊμάν εἰς φυγὴν πλησίον τῆς Φιλιππουπόλεως· ὁ Σκομπέλεφ καὶ ὁ Ῥαδέτσκις περιεκύκλωσαν τὸν τουρκικὸν στρατὸν, τὸν γενναίως ἀγωνισθέντα ἐν τοῖς στενοῖς τῆς Σίπκας, ἐν τῷ γειτονικῷ δάσει τοῦ Σεϊνόβου τῇ 28 Δεκεμβρίου, καὶ μετὰ ἕνδεκα ἡμέρας, τῇ 8 Ἰανουαρίου 1878, οἱ

Ῥῶσοι εἰσῆλθον, ὡς τῷ 1829, εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν. Οἱ καταπληχθέντες Τούρκοι ἔφυγον τοὺς νικητὰς, σπεύσαντες εἰς τὰ κρησφύγετα τῆς Ῥοδόπης, καὶ ἡ ὠμότης τῶν Κοζάκων πρὸς τοὺς πρόσφυγας τούτους ὑπῆρξε σχεδὸν ὁμοία τῆς τῶν Τούρκων ἀτάκτων πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἐν ἔτει 1876. Τρίτη δὲ σερβικὴ νίκη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Μπελιμάροβιτς ἐν Βράνια ἤγαγε τὰ ὅπλα τῶν Σέρβων εἰς τὰ σύνορα τοῦ Κοσσυφοπεδίου, οἱ δὲ Μαυροβούνιοι κατέλαβον τὴν Ἀντίβαριν καὶ τὸ Ὀλκίνιον, καὶ ὁ ποιητὴς αὐτῶν ἡγεμῶν ἐξεδήλωσεν ἐν τινὶ ᾠδῇ πρὸς τὴν θάλασσαν τὴν χαρὰν ἣν ἠσθάνθη, ἀνοίξας τέλος τὴν ὁδὸν πρὸς τὸν Ἀδριάν. Ἡ δὲ προχώρησις τῶν Σέρβων πρὸς τὴν Παλαιὰν Σερβίαν, ἢ τῶν Μαυροβουνίων πρὸς τὴν ἐν Ἀλβανίᾳ Σκόδραν καὶ ἡ ὑπὸ τῶν Ῥωμάνων πολιορκία τοῦ Βιδινίου ἀνεκόπησαν μόνον ἐπὶ βραχὺ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλματος τῆς ἀνακωχῆς, ἣτις, καθ' ἃ ἢ συνθήκη τοῦ 1829, εἶχεν ὑπογραφῆ ἐν Ἀδριανουπόλει τῇ 19 Ἰανουαρίου 1878.

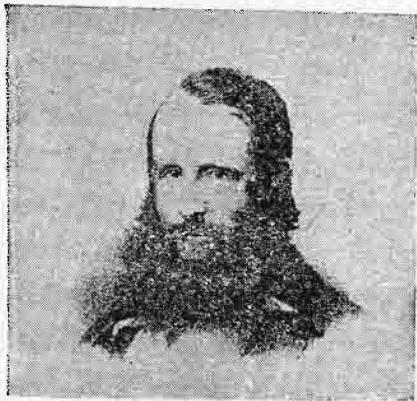
Καὶ ἐφαίνετο μὲν, ὅτι τὴν φορὰν ταύτην ἡ τουρκικὴ αὐτοκρατορία ἔμελλε νὰ καταπέσῃ ἀβοήθητος, εὐρισκομένη ἀντιμέτωπος τῆς Ῥωσίας καὶ τῶν τριῶν βαλκανικῶν αὐτῆς συμμάχων. Ἄλλ' ἢ προχώρησις τῶν Ῥώσων εἶχε θορυβήσει τὰς ἄλλας μεγάλας δυνάμεις τὰς ἰδίως ἐνδιαφερομένας περὶ τῆς λύσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος. Ἡ Αὐστροουγγαρία, ἐξωσθεῖσα τῆς Ἰταλίας τῷ 1866, εἶχεν ἔκτοτε ἀποβλέπει εἰς τὸ δυτικὸν ἡμισυ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἶμου ὡς ἰδίαν ἐαυτῆς ζώνην ἐνεργείας. Πράγματι δ' ὁ αὐτοκράτωρ Φραγκίσκος Ἰωσήφ εἶχεν ὑποσχεθῆ οὐδετερότητα, διαρκοῦντος τοῦ πολέμου, κατὰ τὴν ἐν Ῥαϊχστάττῃ τῇ 26 Ἰουνίου 1876 γενομένην συνέντευξιν μετὰ τοῦ τσάρου ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι ἤθελεν ἀνταμειφθῆ διὰ καταλήψεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἄλλ' ἢ αὐστριακὴ κυβέρνησις ἐφοβήθη, μὴ ὁ ὅρος οὗτος δὲν τηρηθῆ ὑπὸ τῶν νικηφόρων Ῥώσων, οἵτινες, ἐπιτρέποντες τὴν κατάληψιν ἐκείνην, θὰ κατηγοροῦντο, καθ' ἃ κατηγορήθησαν ἀληθῶς μετὰ τριάκοντα ἔτη, ὡς προδίδοντες τὰ συμφέροντα τῶν Σλάβων. Ἐν δὲ τῇ Ἀγγλίᾳ ὁ πρωθυπουργὸς Δισραέλης ἦτο κεκηρυγμένος φίλος τῆς Τουρκίας, τὴν δὲ στάσιν ταύτην ἀπέδιδον οἱ μὲν φίλοι αὐτοῦ εἰς πολιτικὴν σύνεσιν, οἱ δ' ἐχθροὶ εἰς τὸ ἰουδαϊκὸν αὐτοῦ γένος καὶ τὴν ἀσιατικὴν φαντασίαν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν κοινὴν γνώμην ἐν Ἀγγλίᾳ, αὕτη ὑπὸ μὲν τῶν βουλγαρικῶν ὠμοτήτων εἶχε συγκινηθῆ οὕτω βαθέως, ὥστε ὁ Δέρβυ ἐνεφορεῖτο τῷ 1876 ἀμφιβολίων, ἂν καὶ αὕτη ἢ ἔκρηξις

ῥωσοτουρκικοῦ πολέμου θὰ ἠδύνατο νάναγεννήσῃ τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τῶν Κριμαϊκῶν συμπάθειαν τῶν Ἑγγλων ὑπὲρ τῆς Τουρκίας· ἀλλὰ τῷ 1877 ἢ ἐπ' αὐτὴν ἐπίδρασις τῶν δεινῶν καὶ τῶν πόθων χριστιανικῶν ἔθνῶν, δικαίως ἀγωνιζομένων ὑπὲρ τῆς ἰδίας ἐλευθερίας, ἦτο μικροτέρα τοῦ φόβου καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Καὶ αὐτὸς ὁ Γλάδστον ἰδίᾳ ἀπεδέχετο τὴν ἔκπτωσιν φιλανθρώπου ἐνθουσιασμοῦ. Τὸ μὲν δεύτερον αὐτοῦ φυλλάδιον «Διδάγματα ἐκ τῆς σφαγῆς» (Lessons in Massacre) μικρὰν ἐνεποίησεν αἴσθησιν· τὰ δὲ πέντε αὐτοῦ δόγματα ἐναντίον τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Τουρκίας καὶ ὑπὲρ τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως τὰ προταθέντα ἐν τῇ κάτω βουλῇ διὰ λόγου ἐξαιρέτως μεγαλεπηβόλου, χαρακτηρίζοντος τὴν Ἑγγλίαν ὡς τὴν πρώτην ἐλπίδα τῶν πιεζομένων ἀνὰ σύμπαντα τὸν κόσμον, κατεφόβησαν τοὺς δειλοτέρους τῶν φιλελευθέρων. Ἐπὶ δὲ τῇ ὁσημέραι μείζονι αὐξήσει τῶν ἐπιτυχιῶν τῶν Ῥώσων τὸ ἀγγλικὸν κοινὸν ἀπέβη πολεμικώτερον· ὁ τύπος καὶ αἱ αἰθουσαι μουσικῶν συναυλιῶν προῆγον καὶ ἐπηύξανον τὸν ἀναγεννηθέντα πόθον νέου Κριμαϊκοῦ πολέμου. Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς ἢ σφοδρότης ἀνδρῶν βαινόντων εἰς τὰ ἔσχατα, οἷος ὁ καθηγητὴς Φρεϊμαν, ὅστις ἀνεπιφυλάκτως ἐκήρυττεν ἑαυτὸν μᾶλλον πρόθυμον νὰ ἴδῃ ἀπολλυμένην τὴν Ἰνδιάν ἢ σωζομένην τὴν Τουρκίαν, ἔβλαψε τὸν ἀγῶνα, ὑπὲρ οὗ πλεῖστα ἔπραξεν ὁ ἐπιφανὴς οὗτος ἱστορικός. Ἡ Ἑγγλία, μὴ οὕσα κεχαρακωμένη ἀκόμη ἐν Αἰγύπτῳ, καίτοι εἶχεν ἐν τοῖς θυλακίοις αὐτῆς τὸ ἥμισυ τῶν μετοχῶν τῆς διώρυγος τοῦ Σουέξ, ἐθεώρει ἀκόμη τοὺς Ῥώσους ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς ἀπειλὴν τοῦ Ἰνδικοῦ αὐτῆς κράτους, οὐδὲ ἀπεδίδοτο πολλὴν προσοχὴν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ τσάρος εἶχε ῥητῶς ἀποδοκιμάσει τὴν κατάληψιν τῆς Νέας Ῥώμης, ἐπειδὴ, ἐπανελθὼν εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀφῆκεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν στρατηγοὺς, οἵτινες θὰ ἠδύναντο νάποπειραθῶσιν, ὅπως ὀλιγορήσωσι τῆς διπλωματίας καὶ ἀξιωθῶσιν αἰωνίου δόξης, ἀναστηλοῦντες τὸν σταυρὸν ἐπὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Καὶ τὸ μὲν ἐν Ἑγγλίᾳ ἐκ συντηρητικῶν συνιστάμενον ὑπουργεῖον ἦτο πράγματι διηρημένον, ἀλλὰ τὰ ἰσχυρότατα τῶν μελῶν αὐτοῦ ἦσαν ὑπὲρ τῆς κηρύξεως πολέμου, ὅστις τὰς πρώτας ἑβδομάδας τοῦ 1878 ἐφαίνετο ἀναπόφευκτος. Ὁ ἀγγλικὸς στόλος διετάχθη νὰ πλεύσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣτις διαταγὴ ἅμα τῇ παραιτήσῃ τοῦ ἐπὶ τῶν ἀποικιῶν ὑπουργοῦ Καρναρβῶνος, μετεβλήθη πάραυτα, τοῦ στόλου διαταχθέντος νὰ μείνῃ εἰς τὸν πρότερον αὐτοῦ σταθμὸν, τὰ Μπεζίκια, καὶ παρὰ τοῦ

κοινοβουλίου ἐζητήθη ἡ ψήφισις ἐξ ἑκατομμυρίων ἀγγλικῶν λιρῶν χάριν ἐξοπλισμῶν. Οἱ Ῥῶσοι συνεπύκνωσαν τὰς τάξεις αὐτῶν, βαδίζοντες πρὸς τὴν τουρκικὴν πρωτεύουσαν· μέρος δὲ τοῦ ἀγγλικοῦ στόλου διετάχθη νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὴν Προποντίδα χάριν προστασίας τῆς ζωῆς καὶ περιουσίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑγγλων. Οὕτως αἱ δυνάμεις τῶν δύο κατὰ τὸν Κριμαϊκὸν πόλεμον ἀντιπάλων ἐχωρίζοντο καὶ πάλιν ἀπ' ἀλλήλων δι' ὀλίγων μόνον μιλίων. Καὶ ὁ μὲν μέγας δούξ Νικόλαος ἔστησε τὸ στρατηγεῖον αὐτοῦ ἐν τῷ παραθαλασσίῳ χωρίῳ Ἁγίῳ Στεφάνῳ, κειμένῳ εἰς ἀπόστασιν δεκαεξέ περιπου χιλιομέτρων ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Ἑγγλος ναύαρχος ἐστάθμευεν ἔξωθεν τῆς νήσου Πριγκίπου. Ἐν μέσῳ δὲ τῆς γενικῆς συγχύσεως ὁ Ἀβδουλ Χαμίτ διέλυσε τῇ 2 Φεβρουαρίου τὴν βουλὴν καὶ ἀνέστειλε τὴν λειτουργίαν τοῦ Συντάγματος, ὅπερ καὶ ἐξηκολούθησε μὴ ὑφιστάμενον μέχρι τῆς 11 Ἰουλίου 1908.

Κατὰ τὴν ὥραν δ' ἐκείνην ἡ ἐπέμβασις ἄλλου ἀνατολικοῦ ἔθνους ἠπειλήσε τὴν περαιτέραν περιπλοκὴν τῆς καταστάσεως. Καὶ δὴ οἱ Ἕλληνες μέχρις ἐκείνου τοῦ χρόνου δὲν εἶχον μετὰσχει τοῦ ἀγῶνος. Τὴν μὲν ἐπανάστασιν τῶν Σλάβων ἐν τῇ Βοσνίᾳ καὶ τῇ Ἑρζεγοβίνῃ καὶ τὰς πρώτας ἐκστρατείας ἐν Σερβίᾳ καὶ Μαυροβουνίῳ εἶχον παρακολουθήσει οἱ Ἕλληνες ὡς ἀπλοῖ θεαταὶ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τῶν τελουμένων, ἡ δὲ βραχεῖα βουλγαρικὴ ἐξέγερσις μόλις που ἦτο φυσικὸν νὰ προκαλέσῃ τὴν συμπάθειαν αὐτῶν. Ὁ Κουμουνοῦρος εἶχεν ἀπλῶς θεωρήσει συνετὸν, ἔχων ὑπ' ὄψιν ἐνδεχομένην ἐπέκτασιν τοῦ κινήματος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, νάγοράσῃ ὄπλα, καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1876 διαδήλωσις τοῦ λαοῦ, συγκροτηθεῖσα ἐν τῇ κλασικῇ Πινυκί, μετὰ διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῆς παραμελήσεως τῶν ἑλληνικῶν δικαίων ὑπὸ τῶν συνηγῶρων τῆς αὐτονομίας τῶν Βοσνίων καὶ τῶν Σέρβων ἠνάγκασε τὸ ὑπουργεῖον νὰ προβῇ εἰς περαιτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ὅμοια δὲ συλλαλητήρια ἔγειναν καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἀλλ' οἱ πολιτευταὶ ἐξηκολούθησαν οὐχ ἦττον κυμαινόμενοι. Ἀλλ' ὅτε κατῆλθεν εἰς τὸ πεδίου τοῦ ἀγῶνος ἡ Ῥωσία, ἡ μεγάλη ὀρθόδοξος δύναμις, ἣτις εἶχεν ὑπάρξει μία τῶν τριῶν προστατῶν δυνάμεων τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου, τὰ πράγματα μετεβλήθησαν. Ὑπῆρχόν τινες οἱ θέλοντες νὰ ἐπωφεληθῶσιν τὸν ῥωσοτουρκικὸν πόλεμον, καθ' ἃ εἶχον ἐπιθυμήσει κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1854, ὅπως προκαλέσωσιν ἐπαναστάσεις ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς ἐπαρχίαις τῆς Τουρκίας, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια ἀπέ-

κρουε τὴν ιδέαν νέας καὶ ἴσως ὀριστικῆς διαρρυθμίσεως τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ μὴ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν «ὁ ἑλληνικὸς παράγων», ὡς ἀπεκάλει αὐτὸν ὁ Γλάδστων. Ἐν Ἀθήναις ἤσθάνοντο, ὅτι αἱ κομματικαὶ ἀντεγκλήσεις ὄφειλον νὰ παύσωσι κατενώπιον τῆς κρίσεως ἐκείνης, καθ' ἣν ἠδύνατο νὰ διακινδυνευθῆ τὸ μέλλον τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἢ πραγματώσιν «τῆς μεγάλης ιδέας». Ὑπουργεῖον, οὗ συμμετεῖχον ἅπαντα τὰ κόμματα, «Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις», καθ' ἣ ἐκλήθη, ἐσηματίσθη τελευτῶντος τοῦ Μαΐου 1877 ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ γηραιοῦ ναυάρχου Κανάρη, τοῦ πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν καὶ ὑπερέκεινα πυρπολήσαντος ἐν Χίῳ τὴν τουρκικὴν ναυαρχίδα, ὅστις συμπαρέλαβεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ σχηματισθὲν

Φρεῖμαν.

ὑπουργεῖον τέσσαρας πρώην πρωθυπουργούς. Τοιοῦτο δὲ «ὑπουργεῖον περιλαμβάνον ἅπαντας τοὺς ἐπιφανεῖς», ὧν μόνος ὁ Βούλγαρης εἶχεν ἀποκλεισθῆ, οὐδέποτε συνεκροτήθη ἐν Ἑλλάδι πρότερον ἢ κατόπιν, καὶ ὁ Φρεῖμαν, στρέφων ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸ κάτω ἐν τῷ ἄστει θέαμα λαοῦ, ἀξιοῦντος, «ὅπως τεθῶσι κατὰ μέρος αἱ προσωπικαὶ καὶ κομματικαὶ ἀντιζηλῖαι, «ἐξέφρασε τὴν χαρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ ὅτι διετηρεῖτο «ἀκόμη ζωὴ» ἐν

Ἑλλάδι. Ὁ Τρικούπης, ὅστις ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐν τῷ «μεγάλῳ ὑπουργείῳ» ἐκείνῳ, πάραυτα ἐδήλωσεν, ὅτι ἦτο πρόθυμος νὰ προλάβῃ, καθ' ὅσον ἠδύνατο, τὴν ἔκρηξιν ἐπαναστάσεων τῶν ἐν Τουρκίᾳ Ἑλλήνων ὑπηκόων ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅπως ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀναγνωρίσῃ ἐν τῇ ὥρᾳ τῆς διαρρυθμίσεως, ὅτι ὑπῆρχεν «ἑλληνικὸν ζήτημα ἐνώπιον τῆς Εὐρώπης». Ὁ δὲ Δέρβυ ἦτο μὲν εὐδιάθετος νὰ παραχωρήσῃ «διοικητικὰς μεταρρυθμίσεις ἢ ὠφελήματα», ὅμοια πρὸς ἐκεῖνα ὅσα ἠθέλον παραχωρηθῆ εἰς ἄλλα χριστιανικὰ ἔθνη, ἀλλ' ἠρνήθη νὰ ὑποσχεθῆ τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ πρὸς ἐπέκτασιν ἐδαφικὴν. Οὐχ ἦττον, καίτοι οἱ Τοῦρκοι μετεχειρίσθησαν ἐν Θεσσαλίᾳ Ἀλβανοὺς ἀτάκτους καὶ παρὰ τὰς πιέσεις τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐταιρείας Ἀδελφότητος, ἢ πλειονοψηφία τοῦ ὑπουργείου, ἀκολουθοῦσα τὰς συμβουλὰς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως καὶ τὴν ἀπροθυμίαν τῶν Ἑλλήνων περὶ συνταυτισμοῦ τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν πρὸς τὸν τῶν βαλ-

κανικῶν κρατῶν, ἀπέρριψε τὴν πρόσκλησιν τῆς Ῥωσίας διαρκούσης τῆς πολιτορκίας τῆς Πλεύνας περὶ συμπράξεως ἐν τῷ πολέμῳ καὶ συμμετοχῆς τῶν λαφύρων. Ἄλλ' ὅτ' ἔφθασε τὸ ἄγγελμα τῆς εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν προχωρήσεως τῶν Ῥώσων, ὁ ἐρεθισμὸς τοῦ ὄχλου ἀπέβη σφοδρότατος. Ἡ Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις, ἣς ὁ πρωθυπουργὸς εἶχεν ἤδη ἀποθάνει ἐν τῷ μεταξὺ, παρητήθη· τὰ πλήθη ἀπήτουν πόλεμον, καὶ ὁ Κουμουνδοῦρος, ὅστις ἐσημάτισε τὸ νέον ὑπουργεῖον τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1878, ἠναγκάσθη νὰ εὐχαριστήσῃ τὴν κοινὴν γνώμην διὰ τῆς ὑποστηρίξεως ἐπαναστάσεων ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ Κρήτῃ· ὁ δ' ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπουργὸς Δηλιγιάννης ἀνήγγειλε τῇ 21 Ἰανουαρίου, ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχεν «ἀποφασίσει νὰ καταλάβῃ προσωρινῶς διὰ τοῦ στρατοῦ αὐτῆς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Τουρκίας». Ἄλλ' ἡ εἶδησις τῆς ῥωσοτουρκικῆς ἀνακοχῆς ἐματαίωσε τὴν εἰσβολὴν ταύτην. Καὶ ἀρχομένου μὲν τοῦ ἔτους ἠθέλεν εἶσθαι ἐπιωφελὲς, καθ' ἣ προέτεινεν ὁ Τρικούπης, νὰ ἐπιτευχθῆ παρὰ τῆς Ἑλλάδος ἡ ἀντιπροσώπευσις αὐτῆς ἐν τῷ μέλλοντι συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου διὰ συμμετοχῆς εἰς τὸν βαλκανικὸν πόλεμον, καθ' ὅμοιον τρόπον ὡς ὁ Καβούρ εἶχεν ἐπιτύχει τὴν συμμετοχὴν τῆς Σαρδινίας ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Παρισίων δι' ἀποστολῆς τοῦ στρατοῦ αὐτῆς εἰς τὴν Κριμαίαν. Ἄλλ' ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἀναμείνει ὑπὲρ τὸ δέον, προσβάλλουσα δὲ τὴν Τουρκίαν μετὰ τὴν ἀνακοχὴν, ἔμελλε νὰ γωνισθῆ μόνη. Διὸ ἡ κυβέρνησις ἐσταμάτησε τὴν προχωρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ὅτε οὗτος ἔφθασεν εἰς τὸν Δομοκὸν, καὶ ἀνεκάλεσεν αὐτὸν ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι «θὰ συζητηθῆ ἐν τῷ συνεδρίῳ τὸ ἑλληνικὸν ζήτημα». Ἄλλ' ὅμως αἱ ἐπαναστάσεις προεχώρουν, καὶ ἐθελονταὶ διήρχοντο τὰ σύνορα. Καὶ τὸ μὲν ἐν Ἡπείρῳ κίνημα κατεστάλη ταχέως, ἀλλ' ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπανάστασις ἦτο σοβαρώτερα. Τὰ γραφικὰ χωρία τὰ παστράπτοντα ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ Πηλίου καὶ φωλεύοντα ἀνὰ τὰς πτύχας αὐτοῦ ἐξηγέρθησαν ἀποστατήσαντα, κατεστάθη δὲ προσωρινὴ κυβέρνησις, κηρύξασα τὴν ἑνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἀπὸ τῶν κλασικῶν βράχων τοῦ Ὀλύμπου ἄλλο στίφος ἐπαναστατῶν ἀνήγγειλεν εἰς τὰς δυνάμεις «τὴν προσηρτησιν τῆς Μακεδονίας» ὡς διαμαρτυρίαν κατὰ τῆς εἰς τὴν Βουλγαρίαν συμπεριλήψεως αὐτῆς. Ἄλλ' οἱ Τοῦρκοι ἐκυρίευσαν τὰ δύο ἀρχηγεῖα ἀμφοτέρων τῶν ὀργανώσεων τούτων ἐν Λιτοχώρῳ ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου καὶ ἐν Μακρυνίτῃ ἐπὶ τοῦ Πηλίου. Ἡ δὲ πτώσις τῆς Μακρυνίτσης συνδέεται πρὸς τὸν θάνατον τοῦ ἀνταποκριτοῦ τῶν

Καιρῶν τοῦ Λονδίνου, τοῦ Ὁγλ, ὅστις ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐν ᾧ ἐπορεύετο, ὅπως σώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς κωμοπόλεως ταύτης· τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ ἀπομνημονεύεται μέχρι καὶ τῆς σήμερον ἐν τινι τῶν ὁδῶν τοῦ Βόλου. Τέλος δὲ δι' ἀγγλικῆς ἐπεμβάσεως, ἐνεργηθείσης διὰ τῶν προξένων Blunt καὶ Μέρλιν, ἐπῆλθεν ἡ λήξις τῆς ἐν Θεσσαλίᾳ ἐπαναστάσεως τὸν Μαΐον, δοθείσης εἰς τοὺς ἐπαναστάτας τῆς διαβεβαιώσεως, ὅτι «τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα ἔμελλον νὰ μὴ ἀδικηθῶσι διὰ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς Ἀγγλίας». Πρὸς τούτοις δὲ προέτεινεν ἡ Ἀγγλία, ὅπως δοθῆ εἰς τοὺς ἐπαναστάτας ἀμνηστία, δωρηθῶσιν οἱ φόροι ἐνὸς ἔτους καὶ χωρισθῆ ἡ διοίκησις τῆς Θεσσαλίας ἀπὸ τῆς τῆς Ἡπείρου. Ἡ δὲ Πύλη ἀπεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, καὶ οἱ λοιποὶ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν κατέθηκαν τὰ ὄπλα.

Καὶ ἐν Κρήτῃ δ' ὁμοίως ἀπέτυχεν ὁ ἀγὼν. Τὸν Μαΐον τοῦ 1876 οἱ Κρηῖτες μετὰ ἑπταετῆ σχετικὴν ἡσυχίαν, διακοπεῖσαν μόνον ὑπὸ ἀπειλῆς νὰ λάβωσι τὰ ὄπλα ἐναντίον νέου φόρου, ἠξίωσαν τοιαύτας μεταβολὰς τοῦ ὀργανικοῦ νόμου τοῦ 1868, ὥστε οὗτος νὰ ποθῆ σύμφωνος πρὸς τὴν «αὐτοδιοίκησιν» τὴν ἐπαγγελθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Ἀαλῆ πασσᾶ. Ἡ ἀξίωσις δ' ἐκείνη ἐπανελήφθη τῷ 1877, ἀλλ' ἀπερίφθη ὑπὸ τῆς Πύλης, καὶ συνεκροτήθη ἐν Ἀθήναις συλλαλητήριον Κρητῶν, ἐν ᾧ ἀπεφασίσθη ἀποστασία. Ὁ Χατζημιχάλης ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν νῆσον, συνέστη ἐν αὐτῇ ἐπιτροπεία ὑπὸ τὸν τύπον «Γενικῆς συνελεύσεως τῶν Κρητῶν», καὶ ἔνεκα τοῦ ὑπὸ τῆς προχωρήσεως τῶν Ῥώσων προκληθέντος ἀναβρασμοῦ τὸ σῶμα τοῦτο ἠξίωσε τελείαν αὐτονομίαν, τὴν ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐκλογὴν προέδρου τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, τὴν πληρωμὴν ἐνιαυσίου φόρου πεντακοσίων χιλιάδων γροσίων καὶ τὴν ἐγγύησιν τῶν δυνάμεων περὶ τῶν παραχωρήσεων τούτων. Καὶ ὑπῆρχε μὲν μετὰ τῶν Χριστιανῶν μεγάλη μερὶς φιλειρηνικῆ, ἣτις δὲν εἶχε λησμονήσει τὰ δεινὰ τῆς τελευταίας ἐπαναστάσεως, συνεπέδρων δὲ κατὰ τοῦ πολέμου καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν γυναικῶν, ἀλλ' οἱ εἰς τὴν νῆσον ἐπιστρέψαντες ἀρχηγοὶ ἦσαν ὑπὲρ τῆς ἀναλήψεως τοῦ ἀγῶνος. Τῇ δὲ 3 Φεβρουαρίου 1878 ἡ Γενικὴ συνέλευσις, μὴ λαβοῦσα παρὰ τῆς Πύλης ἀπάντησιν εἰς τὰ αἰτήματα αὐτῆς, ἐκήρυξε πᾶσαν διαπραγματέυσιν ὡς λήξασαν καὶ ἀπηύθυνεν ἐκκλησίαν εἰς τὰς δυνάμεις. Ὁ ἀγὼν ἤρχισε, καὶ τὸ Πανελλήμιον ἐνεφανίσθη καὶ πάλιν εἰς τὰ κρητικὰ ὕδατα· ἀλλὰ ταχέως ὠμολογήθησαν σπονδαί, ἐπειδὴ οἱ μὲν Τοῦρκοι εἶχον ἐλάχιστον

στρατὸν ἐν τῇ νήσῳ ἔνεκα τῆς τελευταίας αὐτῶν βαλκανικῆς ἐκστρατείας, οἱ δ' ἐπαναστάται εἶχον ὀλίγας τροφάς. Ἀλλ' ἐπὶ τῇ ἀφίξει ἐνισχύσεων οἱ Τοῦρκοι παρεβίασαν τὰς σπονδὰς ἐκείνας, πλὴν ἀλλ' ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἐμεσολάβησεν ὑπὲρ τῶν Χριστιανῶν παρὰ τῇ Πύλῃ, ἣτις ὑπεσχέθη, ὅτι ἔμελλεν «ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῆς Ἀγγλίας νὰ προβῆ εἰς τὴν διαρρῦθμισιν νέου τύπου πολιτεύματος ἐν Κρήτῃ συμφώνως πρὸς τὰς νομίμους ἀξιώσεις καὶ αἰτήσεις τῆς νήσου». Ἡ δὲ τότε κατασταθεῖσα προσωρινὴ ἑπταμελὴς κυβέρνησις συνήνεσε τῇ 14 Μαΐου νὰ δεχθῆ τὴν μεσολάβησιν τῆς Ἀγγλίας καὶ ἀνακομῆν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κεκτημένων, καὶ ὁ ἐπικείμενος θερισμὸς τῆς κριθῆς ἐπηύξησε τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Μωαμεθανῶν τῆς νήσου, οἵτινες, ὡς συνήθως, εἶχον ἐγκλεισθῆ εἰς τὰς πόλεις, νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτῶν. Οὕτω δ' οἱ Ἀγγλοὶ πρόξενοι ἀποκατέστησαν τὴν εἰρήνην ἐν τε τῇ Θεσσαλίᾳ καὶ τῇ Κρήτῃ.

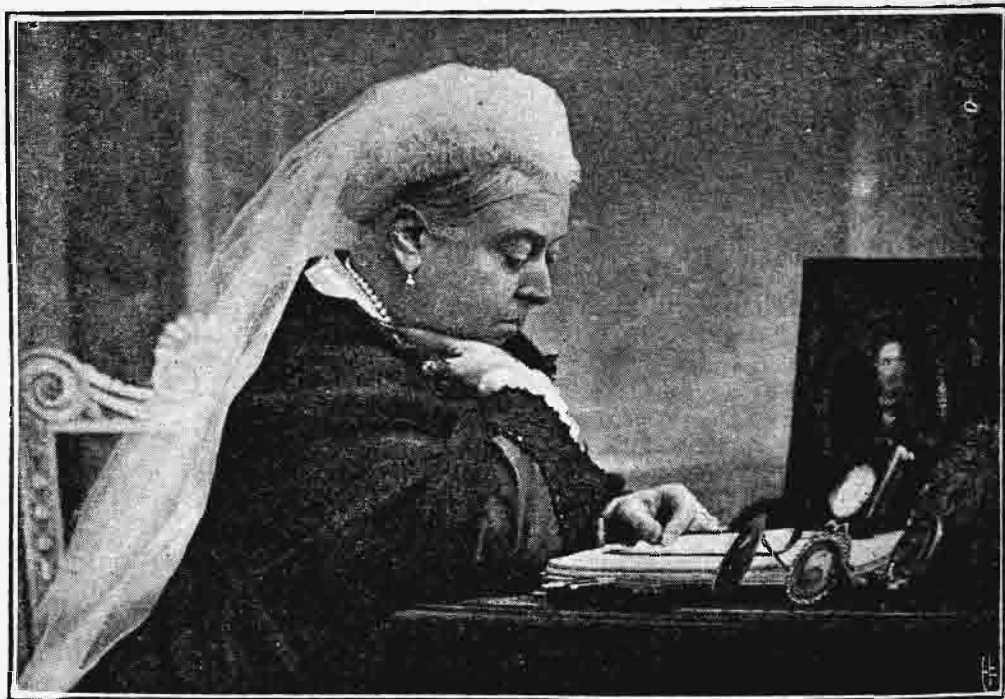
Ἡ συνθήκη τοῦ Ἀγίου Στεφάνου, ἣτις ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ εἶχεν ὑπογραφῆ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ῥωσίας καὶ τῆς Τουρκίας τῇ 19 Φεβρουαρίου 1878, δὲν προσεδοκᾶτο, ὅτι ἔμελλε νὰ ανταποκριθῆ πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς πόθους. Τὸ ἑξαμβλωματικὸν τοῦτο ἔγγραφο, οὗ ἡ μὴ ἐκτέλεσις ἐπὶ μακρὸν ἐθρηνήθη ἐν Βουλγαρίᾳ, θὰ ἤθελε παλινορθώσει τὸ βουλγαρικὸν κράτος τῶν μέσων αἰώνων, καὶ διαμελίζον ἀνεπανορθώτως τὴν Τουρκίαν ἔμελλε νὰ ἐπιθέσῃ ὀριστικὸν πέρας εἰς τὰς ἐν Μακεδονίᾳ ἑλληνικὰς βλέψεις. Καὶ δὴ προενόει περὶ τῆς ιδρύσεως ὑποτελοῦς ἡγεμονίας ἐν Βουλγαρίᾳ μετὰ διεξόδου κατὰ τε τὸν Εὐξείνιον καὶ τὸ Αἰγαῖον, μετὰ μεσογειῶν συνόρων συμπιπτόντων μετὰ τοῦ Δουνάβεως πρὸς βορρᾶν καὶ συμπεριλαμβανόντων τὰς ἐν Μακεδονίᾳ λίμνας τῆς Πρέσπας καὶ τῆς Ἀχρίδος, τῆς ἀρχαίας ἐστίας τῶν τσάρων τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς ἑδρας τῆς βουλγαρικῆς ἐκκλησίας. Εἰς δὲ τὴν Σερβίαν ἐπ' ἀμοιβῇ τῶν δύο αὐτῆς ἐκστρατειῶν παρεχωρεῖτο ἀξία λόγου λωρὶς ἐδάφους, περιλαμβάνουσα τὴν Ναισσὸν καὶ τὸ Μικρὸν Ζβόρνικ, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὰ νοτιοδυτικὰ αὐτῆς σύνορα διερροθμίζοντο οὕτως εὐνοϊκῶς, ὥστε σχεδὸν ἔφθανον εἰς τὰ εὐρυνόμενα ἀνατολικά ὄρια τοῦ Μαυροβουνίου. Οὕτω τὰ δύο σερβικὰ κράτη ἤθελον κατ' οὐσίαν γείνει ὁμορὰ ἀλλήλων, καὶ διὰ σιδηροδρόμου διελαύνοντος διὰ τῆς Παλαιᾶς Σερβίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐνωθῆ τὸ Βελιγράδιον μετὰ τοῦ Ἀδρίου, οὕτω δὲ ἡ Ἑλβετία τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἤθελεν ἐφοδιασθῆ διὰ διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν. Εἰς τὰ ἐδαφικὰ δὲ ταῦτα πλεονεκτήματα

προσετίθετο ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Σερβίας καὶ ἡ κατάργησις τοῦ φόρου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1867 ἦτο τὸ μόνον ἐναπομένον ἴχνος τῆς τουρκικῆς ἐπικυριαρχίας. Τοῦ δὲ Μαυροβουνίου τὸ μὲν ἔδαφος ηὔξανετο κατὰ τὸ τριπλάσιον καὶ ἔτι πλέον, ὁ δὲ πληθυσμὸς ἐδιπλασιαζέτο, καὶ ἔμελλε νὰ διατηρήσῃ τὰς ἐπ' ἐσχάτων γενομένας ὑπ' αὐτοῦ κατακτήσεις. Τὸ Νίξιτς, τὸ Μπίλεκ καὶ τὸ Γάτζκον ἐν τῇ Ἐρζεγοβίνῃ, ἡ Σπίτσα, ἡ Ἀντίβαρις καὶ τὸ Ὀλκίνιον ἐν ταῖς ἀκταῖς τοῦ Ἀδρίου, τὸ Σποῦι, ἡ Ποδγορίτσα, ἡ Πλάβα, τὸ Γκουσίνγιε καὶ ἡ μεσαιωνικὴ μαυροβουνιωτικὴ πρωτεύουσα Γιαμπλιάκ πρὸς τὴν Ἀλβανίαν καὶ ἡ Πριεπόλγιε ἐν τῷ σαντζακίῳ τοῦ Νοβιπαζάρ συμπεριελαμβάνοντο εἰς τὴν μεγεθυνθεῖσαν ἡγεμονίαν. Ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Μαυροβουνίου, ἣτις ὑφίστατο μὲν πράγματι ἐπὶ πέντε αἰῶνας, εἶχε δὲ ἤδη γείνει δεκτὴ τρίς, ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ φερμανίου τοῦ 1799 καὶ τῶν τουρκομαυροβουνιωτικῶν συνθηκῶν τοῦ 1838 καὶ τοῦ 1842, ἀλλὰ κατόπιν ἔθεωρεῖτο μὴ ὑπάρχουσα ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀνεγνωρίσθη κατὰ τύπους ὑπὸ τοῦ σουλτάνου. Ἡ δὲ Ῥωμανία, ἣτις εἶχε παράσχει εἰς τὴν Ῥωσίαν ἐξαιρέτους ὑπηρεσίας ἐν Πλεύνα καὶ εἶχεν ἀπομονώσει τὴν φρουρὰν τοῦ Βιδινίου καθ' ὃν χρόνον οἱ Σλάβοι προσχώρουν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἔτυχε γενναιοδωρίας πολὺ μικροτέρας ἢ οἱ Βούλγαροι, ὧν ἡ χώρα εἶχεν ὑπάρξει πράγματι τὸ θέατρον τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀλλ' οἷτινες εἶχον πολὺ ὀλιγώτερον δράσει ἐν τῷ συντελεσθέντι πολέμῳ. Καὶ ἡ μὲν Πύλη ἀπεδέχθη τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ῥωμανίας, ἀλλ' ἡ Ῥωσία προσηνέχθη μετ' ἀγενοῦς ἀγνωμοσύνης πρὸς τοὺς Λατίνους αὐτῆς συμμάχους. Καὶ δὴ εἶχεν ἀπόφασιν νάνακτῆσῃ ἀντὶ πάσης θυσίας, κατὰ προτίμησιν δ' ἐπὶ ζημίᾳ τῶν Ῥωμάνων γειτόνων, τὸ νότιον μέρος τῆς Βεσσαραβίας, ὅπερ οἱ Ῥωμᾶνοι εἶχον ἀποσπάσει ἀπὸ τῆς Ῥωσίας καὶ ἐνώσει μετὰ τῆς Μολδαβίας τῷ 1856. Διὸ κατώρθωσεν ἡ Ῥωσία νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Τουρκίας ἀντὶ μέρους τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως τὸ *σαντζακίον* τῆς Τούλτσας, περιλαμβάνον μέγα μέρος τῆς χέρσου Δοβρούτσας ὡς καὶ τὰς νήσους τοῦ δέλτα τοῦ Δουνάβεως καὶ τὴν Νῆσον τῶν ὄφρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἀνταλλαγῆς αὐτῶν ὑποχρεωτικῶς ἀντὶ τῆς πολὺ ἐπιθυμητοτέρας λωρίδος τῆς Βεσσαραβίας. Πρὸς τούτοις δ' ἀντὶ μέρους τῆς πολεμικῆς ἀποζημιώσεως ἡ Ῥωσία ἤλθεν εἰς σύμβασιν περὶ τῆς εἰς ἑαυτὴν παραχωρήσεως τοῦ Ἀρδαχάν, τοῦ Κὰρς, τοῦ Βαγιαζίτ καὶ τοῦ Βατοῦμ μετὰ λωρίδος παρα-

λίας ἐν Ἀσία οὕτως, ὥστε ἡ Τραπεζοῦς καὶ τὸ Ἐρζερούμ ἔμελλον νὰ γείνωσιν αἱ σπουδαιόταται πόλεις ἐντὸς τῶν νέων τουρκικῶν συνόρων. Χάριν δὲ περαιτέρας ἐξασθενήσεως τῆς ἀντιπάλου Τουρκίας ἡ Ῥωσία ἐπέμεινε εἰς τὴν κατεδάφισιν ἀπάντων τῶν παριστρίων φρουρίων καὶ εἰς τὴν πληρωμὴν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως, ἣτις μετὰ τὰς ἀνωτέρω μνημονευθείσας ἐλαττώσεις ἀνήρχετο εἰς τριακόσια δέκα ἑκατομμύρια ῥουβλίων, ὧν δέκα μὲν ἑκατομμύρια ἔμελλον νὰ πληρωθῶσιν ἀμέσως, τὰ δὲ λοιπὰ συμφώνως πρὸς ἐπακόλουθον συνεννόησιν. Χάριν δὲ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῶν ἐγκαταλιμπανομένων καὶ ἐφεξῆς ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν ἡ Ῥωσία ἤξιωσεν αὐτονομίαν ὑπὲρ τῆς Βοσνίας καὶ τοῦ ὑπολοίπου μέρους τῆς Ἐρζεγοβίνης ὑπὸ Χριστιανὸν γενικὸν διοικητὴν, ὑποκειμένην εἰς μεταβολὰς δυναμένας νὰ γείνωσι κατόπιν ὑπὸ τῆς Τουρκίας, τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ αὐτῆς τῆς Ῥωσίας. Ἐν δὲ τῇ Κρήτῃ ἡ Πύλη ὑπεσχέθη « νὰ ἐφαρμόσῃ ἀκριβῶς τὸν ὀργανικὸν νόμον τοῦ 1868 » καὶ νὰ εἰσαγάγῃ « ἀνάλογον νόμον σύμφωνον πρὸς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας ἐν Ἡπείρῳ, Θεσσαλίᾳ καὶ τοῖς λοιποῖς μέρεσι τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας ». Τέλος διὰ τοῦ ἀρθροῦ 16 τῆς συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἡ Τουρκία ὑπεχρεώθη « νὰ ἐκτελέσῃ ἄνευ περαιτέρας ἀναβολῆς τὰς βελτιώσεις καὶ μεταρρυθμίσεις τὰς ἀξιωθείσας ἕνεκα τοπικῶν ἀναγκῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταῖς οἰκουμέναις ὑπὸ Ἀρμενίων καὶ νὰ ἐγγυηθῇ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν Κούρδων καὶ Κιρκασίων ». Ἄλλ' αἱ ἐπακολουθήσασαι σφαγαὶ ἐν Ἀρμενίᾳ δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς τρανότατον σχόλιον τοῦ ἀρθροῦ τούτου.

Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἦτο καθ' ὀλοκλήριαν σλαβικὴ λύσις ζητήματος ἐνδιαφέροντος οὐχ ἥττον ἄλλας φυλάς. Θὰ ἤθελε δοθῆ δι' αὐτῆς τὸ τελευταῖον ὀριστικὸν πλήγμα εἰς τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν ἐν Εὐρώπῃ, ἀποκοπτομένου τοῦ ὑπολειπομένου ὀθωμανικοῦ ἐδάφους εἰς δύο χωριστὰ μέρη καὶ ἐπιβαλλομένου βουλγαρικοῦ προτειχίσματος μεταξὺ τῶν δύο κυριωτάτων πόλεων τῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπὶ πλέον δὲ θὰ ἤθελε μεγεθύνει τὴν Βουλγαρίαν ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θράκῃ, καὶ θὰ ἤθελε θυσιάσει τοὺς Ἀλβανοὺς χάριν μεγεθύνσεως τοῦ Μαυροβουνίου καὶ τῆς Βουλγαρίας. Ἀπανταχόθεν ἐκ τῶν παραχωρηθέντων διαμερισμάτων ἤλθον διαμαρτυρίαι ἐναντίον τῆς αὐτοφώρου ἐκείνης παραβιάσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐθνολογίας. Οἱ μὲν Ἕλληνες ἀπηύθυναν

εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἀκριβολόγον μελέτην περὶ τῆς τελείας παραγκωνίσεως τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν δικαίων, οἱ δὲ Μωαμεθανοὶ ὑπέβαλον ἔκκλησιν εἰς τὴν βασίλισσαν Βικτωρίαν ὡς αὐτοκράτειραν ἑκατὸν ἑκατομμυρίων Μουσουλμάνων ὑπηκόων· οἱ Λαζοὶ ἐδεήθησαν τῶν Ἑγγλων νὰ προστατεύσωσιν αὐτοὺς, ἐμποδίζοντες τὴν παραχώρησιν τοῦ Βατοῦμι καὶ τὴν μέλλουσαν νὰ ἐπέλθῃ καταστροφὴν τῆς Τραπεζοῦντος· οἱ Σέρβοι διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς συμπεριλήψεως σερβικῶν χωρῶν ἐν τῇ Βουλγαρίᾳ· οἱ Ἄλβανοὶ συνεκρότη-

Βικτωρία Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας.

σαν σύνδεσμον, ὅπως «ἀντιστῶσι μέχρι θανάτου» ἐναντίον πάσης ἀποπειράς τεινούσης εἰς τὴν παραβίασιν τῆς ἰδίας ἑαυτῶν χώρας, καὶ οἱ Ῥωμᾶνοι ἐπετίμησαν πικρῶς τὴν Ῥωσίαν, ὅτι εἶχε μεταχειρισθῆ αὐτοὺς μετὰ τοιαύτης ἀγενοῦς ἀγνωμοσύνης καὶ ἰσχυρίσθησαν, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ τελεσθῇ νομίμως μεταβολὴ τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων, τοῦ καταστατικοῦ χάρτου τῆς χώρας αὐτῶν, ὑπὸ δύο τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην ἐκείνων δυνάμεων ἄνευ συναινέσεως τῶν λοιπῶν. Ἡ δὲ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἀπήντησε μετὰ συμπαθείας εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς Ῥωμανίας περὶ ἀντιπροσπεύσεως αὐτῶν ἐν τῷ συνεδρίῳ, καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς τὴν ἑλληνι-

κὴν κυβέρνησιν, ὅτι ἦτο παρεσκευασμένη «νὰ ἐξασκήσῃ ὅλην αὐτῆς τὴν ἐπίδρασιν, ὅπως ἐμποδίσῃ τὴν ἀπορρόφησιν οἰουδήποτε ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐντὸς κράτους σλαβικοῦ». Ἄλλ' ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀντιστάσεως τῆς Ἀγγλίας εἰς τὴν συνθήκην ἦτο ἡ πεποιθήσις, ὅτι ἡ «εὐρεΐα Βουλγαρία» τοῦ Ἁγίου Στεφάνου θὰ ἦτο ἀπλῶς ῥωσικὴ ἐπαρχία, διαρκῆς ἀπειλὴ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὀρητήριον μελλούσης ἐπιθέσεως τῶν Ῥώσων ἐναντίον αὐτῆς. Δὲν εἶχε ἀκόμη γέινει ἀποδεκτὴ ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ἰδέα τοῦ μακαρίτου σὶρ Γουλιέλμου Οὐάϊτ, καθ' ἣν τὸ προσῆκον ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρόγραμμα τῆς Ἀγγλίας εἶνε ἡ ἴδρυσις ἰσχυρῶν καὶ ἀνεξαρτήτων βαλκανικῶν κρατῶν, ἅτινα θὰ ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς προφράγματα μεταξὺ τῆς Ῥωσίας καὶ τοῦ τέρματος, εἰς ὃ ἀπέβλεπεν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἠδύναντο νὰποβῶσιν ἐν συμμαχίᾳ μετὰ Τουρκίας μετερουθμισμένης προφυλακὴ αὐτῆς ἐναντίον ῥωσικῆς ἐπιθέσεως. Καὶ ἐπιμελεῖς δὲ παρατηρηταὶ τῆς στάσεως τῶν Βουλγάρων διαρκούντος τοῦ πολέμου εἶχον πιθανῶς παρατηρήσει, ὅτι οἱ «μικροὶ ἀδελφοὶ», οὓς οἱ Ῥῶσοι εἶχον ἔλθει ὅπως ἀπελευθερώσωσιν, ἔχαιρον μὲν μεγάλως ἐπὶ τῇ ἐλευθερίᾳ, ἀλλὰ δὲν εἶχον διάθεσιν νὰ μεταλλάξωσι δεσπότην ἀντὶ δεσπότη, ἔστω καὶ ἂν ὁ νέος δεσπότης ἦτο ὀρθόδοξος καὶ Σλάβος. «Ἐθνη ἐλευθερωθέντα, ἔγραφε μετὰ τινα ἔτη ὁ Βίσμαρκ, δὲν εἶνε εὐγνώμονα, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποκρουστικά», καὶ τὸ δόγμα αὐτοῦ ἐκεῖνο ὑπεστήριζεν ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὁ μάλιστα πραγματολόγος τῶν τότε ζώντων πολιτευτῶν, διὰ τῶν παραδειγμάτων τῶν Ἑλλήνων, τῶν Ῥωμάνων, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Βουλγάρων. «Ἀπασαι αὗται αἱ φυλαὶ, ἀπεφαίνετο, μετὰ χαρᾶς ἀπεδέχθησαν ῥωσικὴν βοήθειαν χάριν ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τῶν Τούρκων· ἀλλ' ἂφ' οὗ χρόνου ἀπηλευθερώθησαν δὲν δεικνύουσι διάθεσιν νὰποδεχθῶσι τὸν τσάρον ὡς διάδοχον τοῦ σουλτάνου... Καὶ ἂν ἡ εἰρήνη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου εἶχεν ἐκτελεσθῆ ἀκεραία» ἡ μόνιμος ἐξάρτησις τῆς Βουλγαρίας ἀπὸ τῆς Ῥωσίας «ἤθελε πιθανῶς ἐξελεγχθῆ ἐπισφαλῆς». Ἄλλ' ὅμως κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν πάντα τὰ φαινόμενα ἐδικαιολόγουν τὰς ὑπονοίας τῶν Ἑγγλων. Ἡ ἐν τῷ παρελθόντι διαγωγὴ τῆς Ῥωσίας πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ Χριστιανούς δὲν εἶχεν ὑπάρξει ἀφιλοκερδῆς, αἱ δὲ προγενέστεραι σχέσεις αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπεδείκνυν, ὅτι τοῦθ' ὅπερ δὲν ἐπεθύμει ἦτο ἡ ἀνάδειξις πράγματι ἰσχυροῦ χριστιανικοῦ κράτους ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς Τουρκίας. Ἀπασαι δ' αἱ περιστάσεις αἱ σχετιζόμεναι πρὸς τὴν γέννησιν τῆς νέας Βουλγαρίας εἶχον τὴν αὐτὴν

κατεύθυνσιν. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ὑπὸ τῆς Ῥωσίας ἐν τῇ συνθήκῃ ὑπο-
τυπωθέντες ὅροι, καθ' οὓς ὁ ἡγεμὼν τοῦ νέου κράτους «ὄφειλε νὰ
ἐκλέγηται ἐλευθέρως ὑπὸ τοῦ λαοῦ» καὶ ὁ μέλλον διοικητικὸς ὄργα-
νισμὸς ἔμελλε νὰ συνταχθῇ ὑπὸ συνελύσεως ἐκκρίτων ἀνδρῶν «ὑπὸ
τὴν ἀνωτέραν ἐπίβλεψιν αὐτοκρατορικοῦ Ῥώσου ἐπιτρόπου», ὅστις
ἔμελλε νὰ ἐποπτεύῃ ἐπὶ διετίαν τὴν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ. Οὐδ' ἦτο ἡ
Ἑγγλία ἢ μόνη δύναμις ἢ ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν συνθήκην. Ἡ Αὐ-
στροουγγαρία εἶχε μεγαλείτερα συμφέροντα ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ
Αἴμου, εἶχεν ἐπαγγελθῆ εἰς ἑαυτὴν ἐν Ῥαϊχστάττῃ τὴν κατάληψιν τῆς
Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ἀπέβλεπεν εἰς τὴν Ὀρμὴν πρὸς τὴν
Ἀνατολὴν (Drang nach Osten) ἐκείνην, ἣτις ἤθελεν ἀναχαιτισθῆ
ἐνεργῶς, καθ' ἃ καὶ ἡ προχώρησις τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Κων-
σταντινούπολιν, ὑπὸ «εὐρείας Βουλγαρίας» ἀποκοπτούσης αὐτὴν
ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Καίτοι δ' οἱ Οὐγγροὶ εἶχον συμπαθῶς πρὸς
τοὺς Τούρκους ὡς ἐχθροὺς τῶν Σλάβων, ὁ Ἀνδράσσης εἶχεν ὑπο-
μνήσει τῷ 1869 τὰ δικαιώματα τοῦ στέμματος τοῦ ἁγίου Στεφάνου
ἐπὶ τῆς μεσαιωνικῆς Βοσνίας. Ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ ὁ νέος ἐπὶ τῶν ἐξω-
τερικῶν ὑπουργὸς Βάδδινγκτων, ὅστις εἶχεν ἀνατραφῆ εἰς Rugby καὶ
ἐν Κανταβριγία, ἔκλινε ζωηρῶς πρὸς τὰς ἀγγλικὰς βλέψεις.

Ἦδη δὲ πρὸ αὐτῆς τῆς συνομολογήσεως τῆς συνθήκης τοῦ
Ἁγίου Στεφάνου ἡ Αὐστροουγγαρία εἶχε προτείνει τὴν σύγκλησιν
συνδιασκέψεως ἐν Βιέννῃ, ἣτις ἀπέβη κατόπιν τὸ συνέδριον τοῦ
Βερολίνου, τῆς πρωτεύουσας τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἣτις εἶχε τὸ ἐλά-
χιστον ἐνδιαφέρον περὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, καὶ τῆς ἔδρας τοῦ
μεγάλου πολιτευτοῦ, ὅστις εἶχεν οὐ μόνον τὴν παρρησίαν τοῦ νὰ
προσφέρῃ ἑαυτὸν ὡς ἔντιμον προξενητὴν, ἀλλὰ καὶ τὸ κῦρος νὰ
ἐξασφαλίσῃ τὴν ἀποδοχὴν τῶν φιλικῶν αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν. Ἡ δὲ
Ῥωσία ὑπῆρξε πρόθυμος νὰποδεχθῆ τὴν πρότασιν ἐπὶ τῷ ὄρω, ὅτι
ἐπετρέπετο εἰς αὐτὴν νὰ ἐπιλέξῃ τὰ ἄρθρα ἐκεῖνα τῆς συνθήκης,
ἅτινα θὰ εὐηρεστεῖτο νὰ συζητηθῶσιν ἐν τῷ συνεδρίῳ. Ἀφ' ἑτέρου
ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἤξιώσε τὴν ἐξέτασιν τῆς συνθήκης ὡς συνόλου,
καὶ ἐπεδίωξε δι' ἐνεργοῦ δράσεως τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς. Ὁ Δέρβν
πράγματι ἠρνήθη νὰ ὑπέχη μακρότερον χρόνον εὐθύνας ἐπὶ φιλο-
πολέμῳ ἐνεργείᾳ, ἣν ἀπὸ μακροῦ εἶχε παύσει στέργων, καὶ παρη-
τήθη ἀπὸ τῆς ὑπουργίας τῶν ἐξωτερικῶν χάριν τοῦ Σώλσβαρν, ὅστις
εἶχε πρόσφατον πείραν τῆς τουρκικῆς τακτικῆς ἐν τῇ συνδιασκέψει
τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅστις ἐπέζησεν, ὅπως προβῆ εἰς τὴν

ἀνιάραν ὁμολογίαν, ὅτι ἡ Ἑγγλία ἐν τῇ τουρκοφίλῳ αὐτῆς πολιτικῇ
δὲν εἶχεν ἐπιβῆ τοῦ προσήκοντος ἵππου. Τότε ὁ Μπήκονσφηλδ ἐκά-
λεσε τὴν ἐφεδρείαν, καὶ διέταξε στρατιωτικὸν σῶμα ἰθαγενῶν τῆς
Ἰνδίας νὰ πλεύσῃ εἰς Μελίτην· ὁ δὲ νέος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν
ἐν ἐγκυκλίῳ ἀπευθυνθείση εἰς τὰς ἄλλας δυνάμεις συνεκεφαλαίωσε
τὰς ἐνστάσεις τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως περὶ τῆς συνθήκης τοῦ
Ἁγίου Στεφάνου. Ἡ δ' ἐπιστράτευσις τῆς Αὐστρίας, ἢ ἀγανάκτη-
σις τῆς Ῥωμανίας ἐναντίον τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς Ῥωσίας καὶ ἡ ἐν
αὐτῇ τῇ Ῥωσίᾳ δυσαρέσκεια, τὰ πάντα συνετέλεσαν νὰ πείσωσι τὸν
τσάρον, ὅπως ὑποχωρήσῃ εἰς τὰς ἀγγλικὰς ἀξιώσεις. Διὰ δὲ τῆς
μεσολαβήσεως τοῦ κόμιστος Σουβαλώφ, τοῦ ἐν Λονδίῳ πρέσβεως
τῆς Ῥωσίας, ἔγινε μυστικὴ συμφωνία, ἐν σπουδῇ γνωσθεῖσα διὰ
τοῦ τύπου, μεταξὺ τῶν δύο κυβερνήσεων περὶ μετατροπῆς τῆς «εὐ-
ρείας Βουλγαρίας», καὶ παρεσκευάσθη οὕτως ἡ ὁδὸς πρὸς συγκρό-
τησιν τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Ἀρείου πάγου ἐν Βερολίῳ.

Τὸ συνέδριον τοῦ Βερολίνου, ὅπερ κατήρξατο τῶν ἐργασιῶν
αὐτοῦ τῇ 1 Ἰουνίου καὶ ἔληξε τὴν πρώτην ἡμέραν τοῦ ἐπομένου
μηνός, ὑπῆρξεν ἡ σπουδαιότατη τῶν συνελύσεων πολιτευτῶν ἢ
συνελθοῦσα ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς τελευταίας μεγάλης λύσεως τοῦ
ἀνατολικοῦ ζητήματος ἐν Παρισίοις πρὸ εἴκοσι καὶ δύο ἐτῶν. Ἀπα-
σαι αἱ μεγάλαι δυνάμεις ἀντεπροσωπεύοντο ὑπὸ ἡγετῶν τῆς πολιτι-
κῆς αὐτῶν, ἡ μὲν Ἑγγλία ὑπὸ τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ ὑπουρ-
γοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, ἡ δὲ Ῥωσία ὑπὸ τοῦ Γορτσακῶφ καὶ τοῦ ἐν
Λονδίῳ πρεσβευτοῦ αὐτῆς, ἡ Γαλλία ὑπὸ τοῦ Βάδδινγκτων, ἡ Αὐ-
στρία ὑπὸ τοῦ Ἀνδράσσης καὶ τοῦ Χάϋμερλε, ἡ Ἰταλία ὑπὸ τοῦ
Κόρτη, ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν, καὶ ἡ Γερμανία ὑπὸ τοῦ «σιδη-
ροῦ καγκελλαρίου», ὅστις καὶ ἐξελέχθη πρόεδρος τοῦ συνεδρίου.
Συνέτρεχον δ' ἐκάστην δύναμιν καὶ αἱ συμβουλαὶ τοῦ οἰκείου ἐν Βε-
ρολίῳ πρέσβεως. Ἡ δὲ Τουρκία, ὁ σκοπὸς τῆς χειρουργικῆς ἐκείνης
ἐπεμβάσεως, εὗρεν ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ Καραθεοδωρῇ καὶ τῷ Με-
χεμέτ Ἀλῇ, ἐκείνῳ μὲν Ἑλληνι, τούτῳ δὲ Γερμανῷ, χαρακτηρι-
στικὸς συνηγόρους τῶν μωαμεθανικῶν συμφερόντων. Κατ' ἀκο-
λουθίαν δὲ τῆς ὑποσχέσεως τῆς Ἑγγλίας, ὅτι δὲν ἤθελον ἐπιτρέψει,
ὅπως αἱ ἑλληνικαὶ ἀξιώσεις παραβλαφθῶσιν ἕνεκα τῆς οὐδετερότη-
τος, ἣν εἶχε τηρήσει κατὰ τὸν πόλεμον ἡ Ἑλλάς, καὶ τῆς εὐνοικῆς
ἀπαντήσεως πρὸς τὸ ὑπόμνημα τῆς Ῥωμανίας, ὁ Σώλσβαρν συν-
ηγόρησεν ὑπὲρ τῆς παραδοχῆς ἀντιπροσώπων τῆς Ἑλλάδος καὶ

Ῥωμανίας εἰς τὸ συνέδριον. Ἰσχυρίσθη, ὅτι ἡ ἰδρυσις τῆς βουλγαρικῆς ἐξαρχίας εἶχε καταστήσει ἀντιζήλους τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς Βουλγάρους, καὶ ὅτι, ἐν ᾧ οἱ Βούλγαροι ἀπήλανον τῆς προστασίας τῆς Ῥωσίας, οἱ Ἕλληνες δὲν ἀντεπροσωπεύοντο ἐν τῷ συμβουλίῳ ἐκείνῳ, ὅπερ ἔμελλε νὰποφασίσῃ περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἀνατολῆς. Μετὰ δὲ τῆς συνήθους αὐτῷ εἰρωνείας προσέθηκεν, ὅτι, «ἀφ' οὗ ἠκούσθησαν οἱ ἀντιπρόσωποι ἔθνους, ὅπερ ἠξίου τὰς ἐπαρχίας ἄλλου κράτους, θὰ ἦτο δίκαιον νὰ εἰσακουσθῶσιν οἱ πληρεξούσιοι χώρας,

Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς.

ἣτις ἠξίου ἐδάφη ἤδη ἀνήκοντα εἰς αὐτήν». Ἀλλὰ τὸ συνέδριον ἀπεφάσισεν, ὅπως οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι, ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ῥαγκαβῆς, καθ' ἃ καὶ οἱ τῆς Ῥωμανίας ὁ Μπρατιάνου καὶ ὁ Κογκαλιτσεάνου, γείνωσι δεκτοὶ ἀπλῶς, ἵνα ἐκθέσωσι τὰς γνώμας αὐτῶν ἄνευ δικαιώματος ψήφου. Οὕτως εἰς οὐδὲν τῶν μικρῶν κρατῶν τῶν ἀμέσως ἐνδιαφερομένων περὶ τῆς διαρρυθμίσεως τῶν πραγμάτων ἐπετράπη ἄμεσος ἀντιπροσωπεία παρὰ

τὴν τράπεζαν τοῦ συνεδρίου, καὶ ἡ συζήτησις διεξήχθη παρ' ἀνδρῶν ὡς τὸ πλεῖστον ἀγνοούντων καθ' ἑαυτοὺς τὴν γεωγραφίαν καὶ τὰς φυλετικὰς ιδιότητες τῆς εὐρείας καὶ πολυπλόκου χώρας, ἣν παρεσκευάζοντο νὰ διανείμωσιν, ἀπαράλλaktως καθ' ἃ ὁ πάπας Ἀλέξανδρος εἶχε διανείμει τὴν Ἀφρικὴν χωρὶς νὰ ἔχη ἴδει αὐτήν.

Τὸ συνέδριον, παρὰ τὴν ἀπειληθεῖσαν ἀποχώρησιν τῶν Ἀγγλῶν ἀντιπροσώπων κατὰ τι κρίσιμον στάδιον τῶν διαπραγματεύσεων, ἐπεφράτωσε τὰς ἐργασίας αὐτοῦ καὶ συνέταξε τῇ 1 Ἰουλίου τὸν ἐπὶ τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἔτη διατηρηθέντα, τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ χάρ-

του, καταστατικὸν χάρτην τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἡ συνθήκη τοῦ Ἁγίου Στεφάνου ἠκυρώθη σχεδὸν τελείως ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου. Ἀντὶ «εὐρείας Βουλγαρίας», ἐκτεινομένης ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου μέχρι κάτωθεν τῶν λιμνῶν τῆς Μακεδονίας, ἰδρύθη μικρὰ «αὐτόνομος καὶ φόρου ὑποτελής ἡγεμονία ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου», ὀριζομένη ὑπὸ τοῦ Δουνάβεως, τοῦ Αἴμου, τοῦ Εὐξείνου καὶ τῶν συνόρων τῆς Σερβίας καὶ τῆς Μακεδονίας καὶ ἔχουσα λιμένα ἐν Βάρνα. Πρὸς νότον δὲ τοῦ Αἴμου ἰδρύθη τεχνητῶς αὐτόνομος ἐπαρχία, γνωστὴ ὑπὸ τὸ διπλωματικὸν ὄνομα Ἀνατολικὴ Ῥωμυλία καὶ τεθεῖσα «ὑπὸ τὴν ἄμεσον πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἀρχὴν τοῦ σουλτάνου», ἀλλὰ διοικουμένη ὑπὸ Χριστιανοῦ γενικοῦ διοικητοῦ, «διοριζομένου ὑπὸ τῆς Πύλης τῇ συναινέσει τῶν δυνάμεων ἐπὶ μίαν πενταετίαν». Καὶ ἡ μὲν πρόσφατος ἱστορία τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας ὑπέβαλε πιθανῶς τὴν σκέψιν, ὅτι τὸ ἔθνικὸν αἶσθημα θάπτον ἢ βράδιον ἔμελλε νὰ συνενώσῃ ὅ τι ἐχώρισεν ἢ διπλωματία. Ἀλλὰ πρὸς ὥραν ὁ χωρισμὸς τῆς Βουλγαρίας εἰς δύο τμήματα ἐθεωρήθη ὡς θρίαμβος τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς καὶ μείωσις τῆς ἐπιδράσεως τῆς Ῥωσίας. Τοιαύτη δὲ εἶνε ἡ μυωπία καὶ αὐτῶν τῶν δεξιωτῶν διπλωματῶν, ὥστε, ὅτε ἡ ἔνωσις τῶν δύο Βουλγαριῶν συνετελέσθη μετὰ ἐπτὰ μόνον ἔτη, ἡ μὲν ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὑπεστήριξεν, ἡ δὲ ῥωσικὴ κατεδίκασεν αὐτήν. Πρὸς τοῦτοις δ' ὠρίσθη, ὅτι ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας ἔμελλε νὰ ἐκλέγηται ἐλευθέρως ὑπὸ τῶν κατοίκων καὶ νὰ ἐπικυρόνηται ὑπὸ τῆς Πύλης τῇ συναινέσει τῶν δυνάμεων, καὶ ὅτι οὐδὲν μέλος οἰαςδήποτε μεγάλης βασιλευούσης δυναστείας ὄφειλε νὰ ἐκλέγηται. Μέχρι δὲ τῆς ὑπὸ βουλγαρικῆς «Συνελεύσεως ἐκκρίτων ἀνδρῶν» συντάξεως ὀργανικοῦ νόμου τῆς ἡγεμονίας Ῥωσος ἐπίτροπος ἔμελλε νὰ διευθύνῃ τὰ τῆς διοικήσεως, ἀλλ' ἡ διάρκεια τῆς προσωρινῆς ταύτης διαρρυθμίσεως περιορίσθη εἰς ἑννέα μῆνας. Ἐξ ἑτέρου δὲ ἡ διοργάνωσις τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας ἀνετέθη εἰς εὐρωπαϊκὴν ἐπιτροπείαν, εἰς ἣν ἐδόθη χρόνος τριῶν μηνῶν πρὸς ἀποπεράτωσιν τῶν ἔργων αὐτῆς.

Ἐν ᾧ δὲ τὰ ἄρθρα τὰ σχετιζόμενα εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀπεσκόπουν εἰς τὴν μείωσιν τῆς ῥωσικῆς ἐπιδράσεως ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, οἱ ὅροι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὸν σερβικὸν πληθυσμὸν ἦσαν εὐνοϊκοὶ εἰς τὴν αὔξησιν τῆς Αὐστρίας ἐν τοῖς δυσμικοῖς τῆς χερσονήσου. Κατ' ἀκολουθίαν τῆς γενομένης ἐν Ῥαῖχ-

στάτη συμφωνίας καὶ τῆς προτάσεως τοῦ Σώλσβαρου, ἄνευ τινὸς διαμαρτυρίας, ἀλλ' ἀπλῶς «μετὰ τινος φανεραῆς δυσφορίας» ἐκ μέρους τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἰταλίας, ἣτις μετὰ τριάκοντα ἔτη ἐξεδήλωσε μεγίστην λαϊκὴν ἀγανάκτησιν ἐπὶ τῇ προσαρτήσῃ τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης, ὠρίσθη, ὅπως αἱ χῶραι αὗται «καταληφθῶσι καὶ διοικηθῶσιν ὑπὸ τῆς Αὐστροουγγαρίας», ἣτις οὕτως ἀπέβη ὃ τι εἶχεν ὑπάρξει πρότερον ἐπὶ δύο δεκάδας τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, ἥτοι κράτος βαλκανικόν. Ὑπὲρ δὲ τῆς τοιαύτης διαρρυθμίσεως ἠδυνήθησαν νὰ προβληθῶσιν ἐπιχειρήματα πρακτικά τε καὶ ἱστορικά. Καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς τῶν Ἰλλυρικῶν ἐπιστολῶν (Illyrian Letters)¹ Ἀρθούρος Ἐβανς, ὅστις δὲν ἦτο φίλος τῆς Αὐστρίας, ἀπεδέχθη, ὅτι ἦτο «ἡ μόνη λύσις ἐντὸς τῆς σφαιρας τῆς πρακτικῆς πολιτικῆς». Αἱ δύο ἐκεῖναι ἐπαρχίαι περιελάμβανον ὀλίγους Τούρκους, καὶ ἀπεῖχον πολὺ τῆς τουρκικῆς πρωτευούσης, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἐν αὐταῖς συνύπαρξις δύο σλαβικῶν φυλῶν καὶ τριῶν θρησκευτικῶν, τῆς ὀρθοδόξου, τῆς καθολικῆς καὶ τῆς μωαμεθανικῆς, ἐπεδεικνυε τὴν ἀνάγκην τῆς διοικήσεως αὐτῶν ὑπὸ ἰσχυραῆς ξένης δυνάμεως ὡς τελεσφορωτέρας πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς τάξεως καὶ τῆς εὐνομίας ἢ ἡ προσάρτησις μέρους τῆς Βοσνίας εἰς τὴν ἔτι ἐν ἀκαταστασίᾳ εὐρισκομένην Σερβίαν καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης εἰς ἡγεμονίαν, πᾶσχουσαν μεγάλην ἔλλειψιν ὑλικῶν πόρων, ὡς τὸ Μαυροβούνιον, καθ' ἃ ἠθέλεν ἀπαιτηθῆ, ἀν εἶχε ληφθῆ ὑπ' ὄψιν μόνον τὸ δόγμα τῶν ἔθνοτήτων. Ἡ Αὐστροουγγαρία εἶχεν ἤδη ἱκανοὺς Κροάτας καὶ Σέρβους μετὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς ὑπηκόων, ἢ δὲ Δαλματία ἦτο ἡ φυσικὴ πρὸς τὴν θάλασσαν διέξοδος τῆς Βοσνίας, καὶ ἐκτὸς τῶν ἀξιώσεων τῶν Οὐγγρων περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ βασιλείου τῆς Βοσνίας τὸ βόρειον αὐτῆς μέρος εἶχε προσαρτηθῆ ὑπὸ τῆς Αὐστρίας ἤδη ἐνωρὶς τῷ 1718. Πρὸς δὲ τούτοις ὁ Ἀγγλος ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν ἐθεώρει τὴν ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν κατάληψιν τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης ὡς τὸ ἄριστον μέτρον πρὸς παρεμπόδισιν τῆς ἀνὰ τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπεκτάσεως ἀλύσεως σλαβικῶν κρατῶν. Ἐν δὲ τῇ μυστικῇ συμφωνίᾳ μετὰ τῆς Αὐστρίας καὶ Τουρκίας, ὑπογραφείσῃ τὴν ἡμέραν τῆς ὑπογραφῆς τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, οἱ πληρεξούσιοι τῆς Αὐστρίας ἐδήλωσαν, ὅτι τὸ προμνημονευθὲν ἄρθρον οὐδὲν περιεῖχε τὸ ἀναιροῦν «τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα

¹ Σελ. 239-40.

τοῦ σουλτάνου» καὶ ὅτι «ἡ κατάληψις θὰ ἐθεωρεῖτο προσωρινή».

Ἡ ἀπόφασις αὕτη δὲν ὑπῆρξε τὸ μόνον τραῦμα τὸ κατενεχθὲν ὑπὸ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου κατὰ τῶν προσδοκιῶν τῶν Σέρβων καὶ Μαυροβουνίων πατριωτῶν. Τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἄρθρον παρεῖχεν εἰς τὴν δυαδικὴν μοναρχίαν «τὸ δικαίωμα τοῦ διατηρεῖν φρουρὰς καὶ ἔχειν στρατιωτικὰς καὶ ἐμπορικὰς ὁδοὺς» ἐν τῷ *σαντζακίῳ* τοῦ Νοβιπαζάρ, ὅπερ ἐξηκολούθει διαμένον ὡς σφὴν τουρκικὴ μετὰ τῶν δύο σερβικῶν κρατῶν, οἰοεὶ τις δίοδος, δι' ἣς αὐστριακαὶ ἐπιρροαὶ καὶ ἴσως αὐστριακαὶ στρατιαὶ θὰ ἠδύναντο νὰ εἰσελάσωσιν εἰς τὴν βόρειον Ἀλβανίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν, ἐφ' ὅσον δὲν ἠθελε προτιμηθῆ ἢ διὰ τοῦ Μάργου (Μοράβας) ὁδός. Ἄλλη δὲ σύμβασις, φέρουσα χρονολογίαν τῆς 9 Ἀπριλίου 1879, μετὰ τῆς Αὐστροουγγαρίας καὶ τῆς Τουρκίας, πλὴν τῆς ἐπικυρώσεως τοῦ ἐκ τῆς συνθήκης ἀπορρέοντος δικαιώματος τούτου ὥριζεν, ὅτι αὐστριακὸς στρατὸς θὰ ἠδύνατο νὰ σταθμεύῃ μόνον εἰς Πριβόι, Πριεπόλγιε καὶ Μπιγελοπόλγιε, ἣτις τελευταία θέσις σχεδὸν ἀμέσως ἔπειτα ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ Πλέβλγιε. Συμφώνως δὲ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῆς Αὐστρίας τὰ ἐδάφη τὰ προστεθέντα ἐν Βερολίῳ εἰς τὴν νέαν Σερβίαν δὲν εὐρίσκοντο ἐν τῇ Παλαιᾷ Σερβίᾳ, τῇ καρδίᾳ τοῦ μεσαιωνικοῦ σερβικοῦ βασιλείου, ἣτις ἐξηκολούθησε μένουσα τουρκικὴ, ἀλλ' ἐν τῇ Ναισσῶ καὶ τῇ Βράνια καὶ ἐν τῷ βουλγαροφώνῳ διαμερίσματι τοῦ Πιρότ· ἠϋξάνετο δὲ οὕτως ἡ ἡγεμονία κατὰ ἐν τέταρτον. Κατὰ ταῦτα ἡ Σερβία ἐτύγχανε μὲν τῆς τυπικῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, ἀλλὰ, καθ' ἃ τὰ δύο ἄλλα σλαβικὰ κράτη, ὑπεχρεοῦτο νὰ πληρώσῃ τὸ εἰς αὐτὴν ἀναλογοῦν μέρος τοῦ ὀθωμανικοῦ χρέους διὰ τὰς νέας ταύτας κτήσεις. Τὸ δὲ Μαυροβούνιον, ἀναγνωρισθὲν τέλος ὀριστικῶς ὑπὸ πάντων ὡς κράτος κυρίαρχον, ὤφειλε νὰ ρευσθῆ εἰς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ προτέρου αὐτοῦ ἐδάφους ἀντὶ νὰ τριπλασιασθῆ. Καὶ δὴ διετήρησε μὲν τὸ Νίξιτς, ἔλαβε δὲ τὰ διαμερίσματα τῆς Πίβας καὶ τοῦ Μπαντζάνη μετὰ τῶν στενῶν τῆς Δούγας πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἑρζεγοβίνης καὶ τὴν Πογδορίταν, τὸ Σπούγι, τὸ Γιαμπλιάκ καὶ τὰς πόλεις Γκουσίνιε καὶ Πλάβα μετὰ τῶν ἐξ αὐτῶν ἐξαρτωμένων χωρίων πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἀλβανίας. Πρὸς τούτοις ἠξιώθη διεξόδου πρὸς τὴν θάλασσαν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Ἀντιβάρεως, ἀλλ' ὑπεχρεώθη νὰ ποδώσῃ τὸ Ὀλκίνιον εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν Σπίτσαν εἰς τὴν Αὐστρίαν. Καὶ τὸ μὲν ἀδίκημα τῆς ἀφαιρέσεως τοῦ Ὀλκινίου ἐπληρωθῆ τῷ 1880·

ἀλλ' ἢ εἰς τὴν Αὐστρίαν παράδοσις τῆς Σπίτσας οὐδέποτε ἔλησμονήθη, ἐπειδὴ τὰ πυροβόλα τοῦ χωρίου ἐκείνου, ὅπερ ἀπὸ τοῦ 1878 εἶνε τὸ νοτιώτατον τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν Δαλματίαν, ἐπίκεινται τοῦ κόλπου καὶ δεσπόζουσι τοῦ ἀνακτόρου τοῦ σήμερον βασιλέως τοῦ Μαυροβουνίου κατὰ τὴν παραλίαν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὅπως ἐμποδισθῆ νὰ γείνη ἴσως ἡ Ἀντίβαρις ναυτικὸν ὀρμητήριον τῆς Ῥωσίας, ὠρίσθη διὰ τοῦ εἰκοστοῦ ἐνάτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου, ὅτι σύμπασα ἡ θάλασσα τοῦ Μαυροβουνίου ὄφειλε «νὰ μένη κλειστὴ εἰς τὰ πολεμικὰ πλοῖα πάντων τῶν ἐθνῶν, ὅτι ἡ ἡγεμονία δὲν ἔπρεπε νὰ ἔχη οὔτε στόλον, οὔτε ναυτικὴν σημαίαν καὶ ὅτι τὴν λιμεναρχίαν καὶ τὴν ὑγειονομικὴν ὑπηρεσίαν τῆς μικρᾶς λωρίδος τῆς παραλίας τοῦ Μαυροβουνίου θὰ ἐτήρει ἡ Αὐστροουγγαρία. Οἱ ἀνηλεεῖς οὔτοι ὄροι, οὓς ἀσθενῶς ἐπέκρινεν εἰς τῶν Ἰταλῶν ἀντιπροσώπων, καὶ οἵτινες διετηρήθησαν ἄθικτοι ἐπὶ τριάκοντα καὶ ἓν ἔτη, ὑπῆρξαν πικρὰ ἀπογοήτευσις διὰ τὸν ἡγεμόνα Νικόλαον. Εἶδε τὴν Ἐρζεγοβίνην, τὴν κοιτίδα τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ γένους, τὴν πετρώδη χώραν, ἐν ἣ ἔειχεν ἀγωνισθῆ μετὰ μεγίστης ἀνδρείας ἐναντίον τοῦ πατροπαραδότου ἐχθροῦ, καταλαμβανομένην ὑπὸ τοῦ ἐχθίστου τῶν πολεμίων αὐτοῦ. Εἶδεν ὁμοίως τὴν Σπίτσαν, «τὴν ἀμνάδα» τοῦ πτωχοῦ ἀνδρός, ὡς ἀπεκάλεσεν αὐτὴν ὁ θαυμαστής αὐτοῦ Φρεῖμαν, ἀποσπασμένην ἀπ' αὐτοῦ, τοῦ πορθητοῦ αὐτῆς, ὑπὸ δυνάμεως, εἰς ἣν οὐδέποτε ἀνῆκε. Τὰς πράξεις ταύτας, ἰδίως δὲ τὴν τελευταίαν, οὐδέποτε ἔλησμονήσεν ἐκεῖνος οὐδὲ δύναται ποτε νὰ λησμονήσῃ αὐτὰς ὁ λαὸς αὐτοῦ.

Πολὺ δὲ μεγαλειτέρα ἀδικία διεπράχθη διὰ τῶν ἄρθρων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν Ῥωμανίαν. Ταύτης ἡ ἀνεξαρτησία εἶχεν ὀρισθῆ συνδεομένη μετὰ τοῦ ὅρου τῆς εἰς τὴν Ῥωσίαν ἀποδόσεως τῆς νοτίου Βεσσαραβίας ὡς ἀνταλλάγματος «τῶν νήσων τῶν σχηματίζουσῶν τὸ δέλτα τοῦ Δουνάβεως ὡς καὶ τῆς νήσου τῶν Ὀφεων» αἵτινες, ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τῆς Μολδαβίας, εἶχον μεταβιβασθῆ εἰς ἄμεσον τουρκικὴν κυριαρχίαν τῷ 1857, «τοῦ σαντζακίου τῆς Τούλτζας» καὶ «τοῦ ἐδάφους τοῦ κειμένου πρὸς νότον τῆς Δοβρουτσας ἐπὶ γραμμῆς ἀρχομένης ἀνατολικῶς τῆς Σιλιστρίας καὶ καταηγούσης εἰς τὸν Εὐξείνιον πόντον πρὸς νότον τῆς Καλάτιδος (Μαγκάλια)». Ἐναντίον τοῦ σκληροῦ τούτου ὅρου, τοῦ τὸ πρῶτον προμηνηθέντος καὶ καταγγελθέντος ὑπὸ τοῦ Ῥωσέττη, τελευτῶντος τοῦ 1875, καὶ φανερῶς δηλωθέντος ἐν τῷ ῥωσικῷ κατὰ τὴν Ῥωμανίαν ἀρχηγείῳ

τῷ 1877, μάτην διεμαρτυρήθη ὁ ἡγεμὼν Κάρολος καὶ ὁ ὑψηλόφρων αὐτοῦ λαός. Ἄλλ' ἢ Ῥωσία ἐπέμεινεν εἰς ταῦτα, ἀμείβουσα οὕτω τὰς λαμπρὰς ὑπηρεσίας τῶν Λατίνων αὐτῆς συμμάχων, εἰς ὧν τὴν βοήθειαν κατὰ μέγα μέρος ὄφειλετο ἡ ῥωσικὴ νίκη, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου τὸ πρόσθετον μέρος χώρας τὸ δοθὲν εἰς τὴν Ῥωμανίαν ἀντὶ παραμυθίας ἐδέχθη προφρόνως ἡ Βουλγαρία. Κατὰ τὴν φράσιν Ῥωμάνου πολιτευτοῦ «οὐχὶ ἡ ἠττημένη Τουρκία ἐπλήρωσεν εἰς τὴν Ῥωσίαν τὰ ἔξοδα τοῦ πολέμου, ἀλλ' ἡ Ῥωμανία». Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ τσάρου ὠρίζετο οὕτω καὶ πάλιν ὑπὸ τοῦ «ἐπαράτου ποταμοῦ», τοῦ Προύθου ἐκείνου, ὅστις μετὰ εἴκοσι καὶ δύο ἔτη ἐνώσεως ἐχώρησε καὶ πάλιν τοὺς ἐλευθέρους Ῥωμάνους ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν τῆς Βεσσαραβίας, χώρας ἱστορικῶς καὶ ἔθνογραφικῶς ῥωμανικῆς, ἐν ᾧ ἡ Δοβρουτσα περιελάμβανε πολυπληθῆ βουλγαρικὰ καὶ τουρκικὰ στοιχεῖα ὡς καὶ τουρκοφώνους Γαγαούζους, ἐκχριστιανισμένους ἀπογόνους τῶν Κομάνων, καὶ ἦτο ἀκόμη οὕτως ἡρημωμένη, ὡς ὅτε ὁ Ὀβίδιος εἶχε θρηνήσει τὴν γῆν ἐκείνην τῆς ἐξορίας αὐτοῦ. Πρὸς δὲ τούτοις ἡ παράδοσις πληθυσμοῦ βουλγαρικοῦ εἰς τὴν ῥωμανικὴν κυριαρχίαν ἔτεινεν ἢ μᾶλλον προετίθετο νὰ σπείρῃ διχόνοιαν μετὰ τῶν δύο γειτόνων κρατῶν. Καὶ ἡ μὲν δραστηριότης τῆς Ῥωμανίας ἐπωφελήθη τὴν ἀναγκαστικὴν ταύτην καὶ ἀντιδημοτικὴν ἀνταλλαγὴν ὅσον ἡδυνήθη ἄριστα· ἡ λαμπρὰ γέφυρα τῆς Τσερναβόδας ἐπιζεγγύει σήμερον τὸν Δούναβιν, ἐνοῦσα τὴν πέραν τοῦ Δουνάβεως ἐπαρχίαν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τῆς χώρας καὶ μεταβάλλουσα τὴν ἄξενον Δοβρουτσαν διὰ τοῦ σήμερον ἀνθοῦντος λιμένος τῆς Κωνσταντίας εἰς εὐρείαν ταχυδρομικὴν ὁδὸν, ἄγουσαν ἀπὸ τοῦ Βερολίνου εἰς τὸν Βόσπορον. Ἄλλ' οὐχ ἦττον ἡ ἀγνωμοσύνη τῆς Ῥωσίας ἀκόμη φλεγμαίνει τὰς καρδίας τῶν Ῥωμάνων καὶ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν προσπέλασιν τῆς λατινικῆς ταύτης χώρας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς τριπλῆς συμμαχίας. Τὸν δὲ ἄλλον πολὺ εὐλογώτερον ὅρον τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, τὴν κατάργησιν δυσκολιῶν περὶ τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, παρεμβαλλομένων εἰς τοὺς Ἰουδαίους, ἡ Ῥωμανία ὅτε μὲν διέφυγεν, ὅτε δὲ δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν. Οἱ Ῥωμᾶνοι πολιτευταὶ ἰσχυρίζονται, ὅτι ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν, καὶ ἰδίως ἐν Μολδαβίᾳ, τὸ ἰουδαϊκὸν ζήτημα δὲν εἶνε θρησκευτικόν, ἀλλὰ κοινωνικόν καὶ οικονομικόν καὶ ὅτι ἢ εἰς τοὺς ξένους τούτους Σημίτας ἀπονομὴ πλήρων πολιτικῶν δικαιωμάτων ἠθέλε περιαγάγει εἰς μεγάλας στενοχωρίας τοὺς ἰθαγενεῖς. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ἡ Ῥωμανία, ὅπως τύχη τῆς

ἀναγνωρίσεως τῶν δυνάμεων, νάναθεωρήσῃ τὸ ἔβδομον ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, ὅπερ ἐπέτρεπε τὴν πολιτογράφειαν μόνον Χριστιανῶν ἀλλοδαπῶν, ἀλλὰ καὶ τότε ἡ πολιτογράφεισι τῶν Ἰουδαίων περιορίσθη διὰ διαφόρων νομικῶν διατάξεων, αἵτινες δὲν ἔδωκαν εἰς τὴν πολυάσχολον Εὐρώπην ἀφορμὴν ἐνοχλήσεως καὶ ἐπεμβάσεως. Ἔλαβε δ' ἡ Ῥωμανία μίαν ἔδραν ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἐπιτροπείᾳ τοῦ Δουνάβεως, ἧς ἡ ἰσχὺς ἐξηκολούθησεν ἐπεκτεινομένη «μέχρι τοῦ Γαλαζίου ἐν τελείᾳ ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν». Ἀπ' ἐκείνου δὲ τοῦ σημείου μέχρι τῶν Σιδηρῶν πυλῶν διακανονισμὸς τῶν κατὰ τὸν ποταμὸν ἔμελλε «νά διαπονηται ὑπὸ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιτροπείας, ἐπικουρουμένης ὑπὸ ἀντιπροσώπων τῶν παραποταμίων κρατῶν»· εἰς δὲ τὴν Αὐστρουγγαρίαν ἀνετέθη ἡ ἀφαίρεσις τῶν Σιδηρῶν πυλῶν, ἧτις καὶ ἐξετελέσθη τῷ 1896.

Ἡ δ' Ἑλλάς δὲν ἠξιώθη διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Βερολίνου ἀξίσεως ἑδαφικῆς. Ὁ Δηλιγιάννης ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ συνέδριον, ὅτι, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς γενικῆς ἐπιθυμίας εἰρηνικῆς διαρρυθμίσεως τῶν πραγμάτων, ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ θὰ ἠρκεῖτο ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης καὶ τῶν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ βασιλείου συνορευουσῶν τουρκικῶν ἐπαρχιῶν, ἧτις διαρρυθμίσις, καθ' ἃ δικαίως ἐξέθηκε, θὰ παρεῖχεν ἐγγύησιν εἰρήνης. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τῆς προτάσεως ταύτης τὸ συνέδριον ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Βάδδινγκτων προεκάλεσε τὴν Πύλην διὰ τοῦ δεκάτου τρίτου πρωτοκόλλου αὐτοῦ νά ἐπανορθώσῃ οὕτω τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, ὥστε τὰ βόρεια ὄρια τῆς Ἑλλάδος νά παρακολουθήσωσι τὸν ῥοῦν τοῦ Πηνειοῦ πρὸς ἀνατολὰς καὶ τὸν τοῦ Θυάμιδος (Καλαμᾶ), ὅστις ἐκβάλλει εἰς τὴν θάλασσαν ἀπέναντι τοῦ νοτίου ἡμίσεος τῆς Κερκύρας, πρὸς βορρᾶν. Τὸ δὲ εἰκοστὸν τέταρτον ἄρθρον τῆς συνθήκης ἐπεφύλασσαν εἰς τὰς δυνάμεις τὸ δικαίωμα τῆς μεσολαβήσεως αὐτῶν χάριν διευκολύνσεως τῆς λύσεως ταύτης, ἧτις προετάθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Σώλσβαρν ἐν τινὶ ἐγγράφῳ τῆς 16 Μαΐου, ἐκφραστεισῶν ἐπὶ τούτῳ τῶν εὐχαριστιῶν τοῦ Ἑλληνοῦ πρωθυπουργοῦ πρὸς τὴν Ἀγγλίαν. Ἡ δὲ Κρήτη ἔμελλε νά ἐξακολουθήσῃ παραμένουσα τουρκικὴ, τῆς Πύλης ὑποσχεθείσης νά ἐφαρμόσῃ τὸν ὀργανικὸν νόμον τοῦ 1868, καὶ οἱ Κρητες, οἵτινες εἶχον στηρίξει τὰς προσδοκίας αὐτῶν μᾶλλον εἰς τὴν συλλογικὴν σύνεσιν τῶν δυνάμεων ἐν Βερολίῳ ἢ εἰς τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας, ἀπεγοητεύθησαν οὕτω δεινῶς, ὥστε ἡ Γενικὴ συνέλευσις ἐξητήσατο τὴν μεσολάβησιν τῆς ἀγγλικῆς

κυβερνήσεως παρὰ τῇ Πύλῃ, Κρητες δὲ Χριστιανοὶ ἀπηύθυναν αἰτήσεις περὶ ἀγγλικῆς προστασίας εἰς τὸν πρόξενον τῆς Ἀγγλίας Sandwith. Ὡς πρὸς δὲ τὰς ὑπολοίπους χώρας τῆς τουρκικῆς αυτοκρατορίας, περὶ ὧν δὲν ἐλήφθησαν ἴδια διοικητικὰ μέτρα, ἠρκεσθή τὸ συνέδριον εἰς τὴν προσδοκίαν διοργανώσεως ὁμοίας πρὸς τὴν μὴ ἱκανοποιήσασαν τοὺς Κρητας, τῶν λεπτομερειῶν ἀνατεθεισῶν εἰς «ἰδίας ἐπιτροπείας», ἀντιπροσωπευούσας τοὺς ἰθαγενεῖς πληθυσμούς, Τὸ ἄρθρον δὲ τοῦτο τὸ προωρισμένον νά περιλάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θράκην, τὴν Ἀλβανίαν καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Ἠπείρου ἀπέμεινε νεκρὸν γράμμα, οὕτω δὲ προεκάλεσε τῷ 1912 αἰτίαν πολέμου.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ κύρια διατάξεις τοῦ νέου τούτου καταστατικοῦ χάρτου τῆς ἐγγὺς Ἀνατολῆς καθ' ὅσον ἐνδιεφέρετο περὶ αὐτῆς ἡ Εὐρώπη. Ἐν δὲ τῇ Ἀσίᾳ ἐτηρήθησαν ἐν Βερολίῳ τὰ κατὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον σύνορα οἷα εἶχον ὀρισθῆ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου. Ἡ Πύλη παρεχώρει τὸ Ἄρδαχάν, τὸ Κὰρς καὶ τὸ Βατοῦμ εἰς τὴν Ῥωσίαν, ἀλλ' ἐκράτει τὸ Βαγιαζίτ, ὃ δὲ τσάρος ὑπισχνεῖτο, ὅτι τὸ Βατοῦμ ἔμελλε νάποβῆ «ἐλεύθερος λιμὴν, κυρίως ἐμπορικός». Μετὰ δὲ ὀκτῶ ἔτη ὁ διάδοχος τοῦ τσάρου παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως ἀπέστη τῆς ὑποσχέσεως ταύτης, παρέχων οὕτω νέον παράδειγμα τῆς ἀξιοπιστίας τῆς Ῥωσίας. Τέλος δὲ διὰ τοῦ ἐξηκοστοῦ πρώτου ἄρθρου τῆς συνθήκης ἡ Πύλη ἀνέλαβε τὴν οὐδαμινωτάτην τῶν ὑποσχέσεων αὐτῆς, ἧτοι τὸ νά «ἐκτελέσῃ ἄνευ περαιτέρας ἀναβολῆς τὰς βελτιώσεις καὶ μεταρρυθμίσεις τὰς ἀξιωθείσας ὑπὸ τοπικῶν αἰτημάτων ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ταῖς οἰκουμέναις ὑπὸ τῶν Ἀρμενίων καὶ νά ἐγγυηθῇ τὴν ἐξασφάλισιν αὐτῶν ἐναντίον τῶν Κιρκασίων καὶ Κούρδων». Κατὰ περιόδους δ' ἔμελλε νά υποβάλληται περὶ τῶν μεταρρυθμίσεων τούτων λόγος εἰς τὰς δυνάμεις, αἵτινες ἔμελλον «νά ἐποπτεύωσι τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν». Εἰδικὴ δ' εὐθύνη περὶ τῆς προστασίας τῶν Ἀρμενίων ἐπερρίπτετο εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἕνεκα τῆς περὶ Κύπρου συμβάσεως, ἧτις εἶχεν ὑπογραφῆ ἔσπευσμένως τῇ 22 Μαΐου καὶ ἧς ἡ δημοσίευσις διαρκοῦντος τοῦ συνεδρίου ἐπῆλθεν ὡς κεραυνὸς εἰς τὸν διπλωματικὸν κόλπον. Διὰ τῆς συμβάσεως ταύτης ἡ Ἀγγλία ὑπεχρεοῦτο νά συμπράξῃ μετὰ τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ ἀμύνῃ τῶν ἀσιατικῶν αὐτοῦ κτήσεων ἐναντίον νέας ῥωσικῆς ἐπιθέσεως, ὃ δὲ σουλτάνος ὑπισχνεῖτο χάριν ἀνταποδόσεως «νά εἰσαγάγῃ ἀναγκαίως μεταρρυ-

θμίσεις» αὐτόθι, συμβουλευόμενος τὴν σύμμαχον αὐτοῦ δύναμιν. Ὅπως δὲ καταστήσῃ δυνατὴν εἰς ταύτην τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποχρεώσεως αὐτῆς ὁ σουλτᾶνος παρέδιδεν εἰς αὐτὴν «τὴν νῆσον τῆς Κύπρου, ἵνα κατέχεται καὶ διοικῆται» ὑπ' αὐτῆς, ὡς «στρατιωτικὸν σταθμὸν» ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ πληρωμῇ ἐνιαυσίου φόρου, ὑπολογιζομένου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κατὰ μέσον ὄρον ἀνωτάτου ποσοῦ τῶν πέντε προηγουμένων ἐτῶν, καὶ μετὰ τῆς συνεννοήσεως, ὅτι εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ῥώσων ἐκκένωσιν τῶν προσφάτων ἀσιατικῶν κατακτήσεων ἔμελλε νὰ ἐπακολουθήσῃ ἢ ὑπὸ τῶν Ῥαγγλων ἐκκένωσις τῆς Κύπρου. Οὕτως ὁ Μπήκονσφηλδ «ἔστερέονε» τὴν τουρκικὴν αὐτοκρατορίαν διὰ τῆς παραδόσεως τῆς διοικήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης εἰς τὴν Αὐστροουγγαρίαν καὶ τῆς Κύπρου εἰς τὴν Ἀγγλίαν, μεθ' ἧς συνέδεεν αὐτὴν ὡς μόνη ἱστορικὴ σχέσις ἢ ἐφήμερος τῆς νήσου κατὰ τὴν ὑπὸ Ῥιχάρδου τοῦ Λεοντοθύμου πρὸ ἐπτὰ περὶ αἰώνων. Καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι κατελήφθησαν ὑπ' ἀγανακτικῆς ἐπι τῇ εἰρηνικῇ ταύτῃ παραχωρήσει τουρκικοῦ ἐδάφους, Κύπριοι δὲ καὶ Ῥαγγλοι καταδικάζουσι νῦν ὁμοίως τὰς οἰκονομικὰς ἐν τῇ νήσῳ διατάξεις. Ἄλλ' αὐτοῦ τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς Ἀγγλίας ἡ γνώμη περὶ τῶν διπλωματικῶν τούτων ἔργων ὑπῆρξεν ἡ ἀξιωματικῆς φράσις, δι' ἧς ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν ἀγγλικὸν λαὸν ἐπὶ τῇ ἐκ Βερολίνου ἐπιστροφῇ αὐτοῦ, ὅτι εἶχε φέρει εἰς αὐτὸν «ἐντιμον εἰρήνην».

Καὶ τὰ μὲν ἐξαγόμενα τῆς πείρας τῆς γενεᾶς τῆς παρελθούσης ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς ἐν Βερολίῳ συνθήκης ἀναγκάζουσι ἡμᾶς νὰ μειώσωμεν τὴν ἐκτίμησιν, ἣν οἱ Ῥαγγλοι πληρεξούσιοι ἐσημάτισαν περὶ τῶν διατάξεων αὐτῆς, καὶ αἱ πρόσφατοι νῖκαι τοῦ βαλκανικοῦ συνδέσμου διέλυσαν τὸ καθεστῶς τὸ ὑπὸ τῆς συνθήκης ἐκείνης δημιουργηθέν. Ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς μεγάλης ἐξεγέρσεως τοῦ 1912 ἀπεδείχθη, ὅτι τὰ ἐν Βερολίῳ κανονισθέντα οὐδαμῶς ἦσαν μόνιμος «διαρρυθμισίς ζητήματος αἰωνίου». Οὔτε τὴν εἰρήνην ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου ἐξησφάλισαν, οὔτε παρέσχον ἐγγύησιν περὶ τῆς προσηκούσης μεταχειρίσεως τῶν χριστιανικῶν φυλῶν, ὅσαι ἀφέθησαν ὑπὸ τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν. Σχεδὸν πᾶσα δύναμις τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην καὶ πλείονα τοῦ ἐνὸς μικρὰ κράτη παρεβίασαν τινὰς τῶν διατάξεων τοῦ διεθνοῦς ἐκείνου ἐγγράφου. Καὶ ἡ μὲν Τουρκία παρέβη τὸ εἰκοστὸν τρίτον καὶ τὸ ἐξηκοστὸν πρῶτον ἄρθρον, εἰς οὐδὲν μέτρον προβάσα, ὅπως μεταρρυθμίσῃ τὴν τύχην τῶν κατοίκων τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀρμενίας, οὐδεμίαν δὲ δύ-

ναμις προέβη εἰς διαβήματα τελεσφόρα ὑπὲρ τῆς Ἀρμενίας. Ἡ δὲ Ῥωσία παρείδε τὸ πεντηκοστὸν ἔνατον ἄρθρον, κλείσασα καὶ ὀχυρώσασα τὸ Βατούμ, καὶ ἡ Αὐστροουγγαρία ἐπεξέτεινεν αὐθαίρετως τὰς διατάξεις τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου ἄρθρου διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας καὶ τῆς Ἑρζεγοβίνης. Ἡ δὲ Ἰταλία διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Τριπολίτιδος καὶ τῆς Κυρηναικῆς δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὸ ἐξηκοστὸν τρίτον ἄρθρον, δι' οὗ ἐκηρύσσεται ἡ διατήρησις τῆς συνθήκης τῶν Παρισίων. Ἡ δὲ Βουλγαρία εἶχεν ἤδη ὀλιγώρως καὶ μετ' ἐπιτυχίας ἀθετήσῃ δύο ὄλας σειρὰς ἄρθρων διὰ τῆς ἐνώσεως μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ῥωμυλίας καὶ τῆς κηρύξεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Βουλγαρίας. Ἡ Ῥωμανία περιεφρόνησε τὸ τεσσαρακοστὸν τέταρτον ἄρθρον διὰ τοῦ διωγμοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ οἱ Ἀλβανοὶ παρέδραμον τὸ εἰκοστὸν ὄγδοον ἄρθρον διὰ τῆς ἀρνήσεως νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς τὸ Μαυροβούνιον. Τὰ σύνορα τοῦ Μαυροβουνίου ἐτροποποιήθησαν δι' ἐνόπλου διαδηλώσεως, καὶ ἡ Ἑλλάς ἔλαβε μέρος μόνον τοῦ ἐδάφους τοῦ δηλωθέντος ὡς ἀνήκοντος εἰς αὐτὴν ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ πρωτοκόλλῳ, ἡ δὲ Κρήτη διεμαρτυρήθη κατὰ τοῦ εἰκοστοῦ τρίτου ἄρθρου καθ' ὅσον μετὰ τὴν ὑπὸ τεσσάρων τῶν ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην δυνάμεων ὑπόταξιν αὐτῆς ὑπὸ τὴν διοίκησιν Ἑλλήνων μεγάλου ἀρμόστοῦ ἐκήρυξε τὴν ἔνωσιν αὐτῆς μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Δύο βραχεῖς, ἀλλ' ἀπεγνωσμένοι πόλεμοι, ὧν ὁ ἕτερος ἀδελφοκτόνος, καὶ τρίτος πόλεμος μόνιμος ἀποφευχθεὶς, διάφοροι ἐπαναστάσεις ἐν Κρήτῃ καὶ Ἀλβανίᾳ καὶ ἡ αἱματηρὰ σύγκρουσις ἀντιζήλων προσηλυτισμῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀπέδειξαν τὸ ἀνυπόστατον τῆς ὑποθέσεως, ὅτι αἱ ἐπὶ χάρτου πανάκειαι καὶ οἱ ἐκ περιγρηνησῶν δεσμοὶ τῆς διπλωματίας τῆς Ἑσπερίας θὰ ἠδύναντο νὰ θεραπεύσωσι τὰς ἀπὸ αἰώνων φυλετικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιζηλίας ἢ νὰ περιορίσωσι τὰς ἀπὸ αἰώνων φυλετικὰς φιλοδοξίας ἐν μέρει τῆς Εὐρώπης, ἂν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν τοῦτο Εὐρώπην, οἰκουμένην ὑπὸ λαῶν, οἵτινες ποιοῦνται ἐκκλησίαν εἰς ἀξιώσεις ἀπορροεούσας ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἀρχαίας ἱστορίας, ὡς εἰ τὰ παρελθόντα ἔκτοτε χίλια ἔτη ἀπετέλουν μίαν μόνον χθεσινὴν ἡμέραν. Ἄλλ' οὐχ ἦττον, καίτοι ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου ἐμφανίζεται τὴν σήμερον ἔτι μᾶλλον ἐρρακωμένη, ἐσημείονε προχώρησιν πρὸς τὴν ὀριστικὴν λύσιν τοῦ ἀνατολικοῦ ζητήματος, ἐπειδὴ ἠλάττωνε μὲν ἄλλως τὴν ἐπὶ τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου Χριστιανῶν τουρκικὴν κυριαρχίαν, ἣν νῦν ἐξωλόθρευσαν τελείως αὐτὰ τὰ χριστιανικὰ κράτη

τοῦ Αἴμου. Ὅτι δὴποτε καὶ ἂν λέγωσιν οἱ Σέρβοι μεγαλοϊδεᾶται, τὰ τριάκοντα καὶ τέσσαρα ἔτη τῆς ἐν Βοσνία καὶ Ἑρζεγοβίνη αὐστριακῆς διοικήσεως, πρὸς ἃ δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατοχὴν τῆς Αἰγύπτου καὶ τὴν γαλλικὴν προστασίαν ἐν τῇ Τυνησίᾳ, μετέβαλον δύο ἀγρίας τουρκικὰς ἐπαρχίας εἰς πεπολιτισμένον βαλκανικὸν κράτος, καίτοι οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ δὲν ἀγαπῶσι τοὺς ἐκπολιτιστὰς αὐτῶν. Ἡ δ' ἐλευθέρα Βουλγαρία ἀπεδείχθη ὅτι ὑπῆρξε θριαμβευτικὴ ἐπιτυχία, ἐν ᾧ ἀφ' ἑτέρου ἢ ἐξαιρέσεις τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς βουλγαρικῆς κυριαρχίας ἤγαγε τοὺς Ἑλληνας πολιτευτὰς εἰς τὸ νὰ εὐλογῶσι τὸ ὄνομα τοῦ Σώλσβαρου διὰ τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, βοηθήσαντος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς συνθήκης τοῦ Ἀγίου Στεφάνου. Ἄλλ' ὁ θεωρῶν τὴν ῥακώδη συνθήκην τοῦ Βερολίνου ὡς ἀπαραβίαστον νόμον τῆς φύσεως ἠθέλεν ἀποδειχθῆ μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸ γεγονός, ὅτι ἐν τῷ ἀτελεῖ κόσμῳ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων αἱ διεθνεῖς συμφωνίαι δεσμεύουσι μόνον ἐφ' ὅσον τὰ συμβαλλόμενα μέρη προαιροῦνται νὰ δεσμεύωνται ὑπ' αὐτῶν ἢ οἱ ἐνδιαφερόμενοι λαοὶ εἶνε ἀσθενεῖς καὶ διηρημένοι. Ὅτε δὲ τὸ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ «μικροὶ γείτονες» τῆς Τουρκίας ἔδωκαν πρὸς ἀλλήλους τὴν δεξιὰν καὶ ἠνώθησαν ἐναντίον τῶν ἰσχυρῶν μετὰ τῆς διπλῆς δυνάμεως ἐνθουσιασμοῦ καὶ διοργανώσεως, ἡ συνθήκη τοῦ Βερολίνου, ὡς ἅπαντα τὰ τεχνητὰ δημιουργήματα, κατέρρευσε πρὸ τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς φύσεως, καὶ ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ δόγμα «ὁ Αἴμος χάριν τῶν βαλκανικῶν ἔθνων» ἦτο ἰσχυρότερον τῶν φραγμῶν τῶν ἐγερθέντων ὑπὸ τῶν δυνάμεων χάριν τῶν ἰδίων συμφερόντων μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων καὶ τῶν ἀλυτρώτων μελῶν τῆς αὐτῆς οἰκογενείας.